

Tijdschrift

voor

Mensenrechten

PB-PP | B-00000
BELGIE(N) - BELGIQUE

TvMR

NMENSENRECHTENMENSEN
RECHTENMENSENRECHTE
TENMENSENRECHTENMEN
RECHTENMENSENRECHTE
ENMENSENRECHTENMENSE
RECHTENMENSENRECHTE
MENSENRECHTENMENSEN
HTENRECHTENMENSENRE
NMENSENRECHTENMENSE
RECHTENMENSENRECHTE
CHTENMENSENRECHTENM
RECHTENMENSENRECHTE
ECHTNMENSENRECHTENM
TENMENSENRECHTENMENS
ECHTENMENSENRECHTEN
CHTENMENSENRECHTENM
ECHTENMENSENRECHTEN
RECHTENMENSENRECHTE
NRECHTENMENSENRECHT
ENMENSENRECHTENRECH

achttiende jaargang • oktober-november-december 2020 • nr. 4
driemaandelijks uitgave
TvMR is een initiatief van de Liga voor Mensenrechten v.z.w.

Inhoud

Update 2

- Kati Verstrepen herkozen als voorzitter Liga voor Mensenrechten
- Dataretentie aan banden gelegd door Europees Hof van Justitie
- Crowdfunding voor het Huis voor Mensenrechten succesvol afgerond

Editoriaal 3

- Corona en mensenrechten: hoe gezond is onze rechtstaat?

Laurens Lavrysen

Artikel 4

- De morele grondhouding voor het realiseren van mensenrechten

Eric Lanckswaert

Rechtspraak 10

- M.A. t. België: Belgische hardleersheid op de vingers getikt

Sarah Van Meel

Mensenrechtenanalyse 14

- Vivaldi op het ritme van de mensenrechten: Een analyse van het regeerakkoord Alexander De Croo I

Aurélië Van Baelen

Interview 20

- Over Hannah Arendt, mensenrechten en de gedachteloosheid van vandaag
TvMR sprak met Christophe Busch

Michaël Merrigan

Afgiftekantoor: 9000 Gent Nieuwevaart
Bg TvMR PA3A9108

Afzendadres: Liga voor Mensenrechten
Gebroeders De Smetstraat 75
9000 Gent

V.U.: Kati Verstrepen
Gebroeders De Smetstraat 75
9000 Gent

LIGA VOOR
MENSENRECHTEN

WWW.MENSENRECHTEN.BE

TvMR

Tijdschrift voor Mensenrechten
Driemaandelijke uitgave
Verschijnt vier keer per jaar
Aanbevolen citeerwijze: TvMR

ISSN 1379-0250

Redactie

Hoofdredacteur: Laurens Lavrysen
Eindredactie: Fabian Van Samang
Redactie: Charlotte Campo, Deborah Casalin, Charline Daelman, Caroline De Geest, Paul De Hert, Dominique De Meyst, Marijke De Pauw, Willem Debeuckelaere, Hadjira Hussain Khan, Véronique Joosten, Eline Kindt, Marika Lefevre, Mathieu Leloup, Michaël Merrigan, Paul Pataer, Louise Reyntjes, Stijn Smet, Théa Staes, Maxime Stroobant, Jozefien Van Caeneghem, Catherine Van De Heyning, Sarah Van Meel, Arne Vandenbogaerde, Jonas Vernimmen.

Tijdschrift voor Mensenrechten is een initiatief van de Liga voor Mensenrechten vzw.

Abonnement op TvMR? Bel 09 223 07 38

Redactiesecretariaat

Liga voor Mensenrechten vzw
Gebroeders De Smetstraat 75, 9000 Gent
tel: 09 223 07 38
e-mail: info@mensenrechten.be
website: <https://mensenrechten.be>

Redactionele samenwerking en disclaimer

Het Tijdschrift voor Mensenrechten is een initiatief van de Liga voor Mensenrechten vzw. De redactie heeft een volstrekt autonoom statuut. Het TvMR strekt tot het aanmoedigen van het onderzoek naar actuele mensenrechtenthema's en het verspreiden van de kennis hierover. Voor publicatie aangeboden teksten, arresten en vonnissen en te bespreken boeken mogen rechtstreeks naar het redactiesecretariaat worden gestuurd. De redactie behoudt zich alle rechten voor de publicatie van ingezonden artikels, werken, advertenties, e.d. te weigeren. Aan de totstandkoming van deze publicatie is de uiterste zorg besteed. De redactie waakt over het wetenschappelijk karakter van de artikelen via een proces van peer review. Voor informatie die nochtans onvolledig of onjuist is opgenomen, aanvaarden de redactie en de uitgever geen verantwoordelijkheid. Elke auteur is verantwoordelijk voor zijn/haar eigen redactionele bijdragen.

Jaarabonnements tijdschriften

Abonnement op Tijdschrift voor Mensenrechten: €35
Abonnement op Fatik, tijdschrift voor Strafbeleid en Gevangeniswezen: €40
Abonnement op beide tijdschriften: €70
Steunabonnement op beide tijdschriften: €96

rek.nr. BE34 0011 2701 3290

Meer informatie bij Liga voor Mensenrechten.

TvMR online

Je kan TvMR online raadplegen.
Het meest recente nummer is beschikbaar voor abonnees.

© Niets uit deze publicatie mag worden veeleuvoudig en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, elektronische gegevensdragers of welke andere wijze dan ook, zonder voorafgaande, uitdrukkelijke en schriftelijke toestemming van de uitgever.

Kati Verstrepen herkozen als voorzitter Liga voor Mensenrechten

Kati Verstrepen is maandagavond opnieuw verkozen als voorzitter van de Liga voor Mensenrechten. De Antwerpse advocate, gespecialiseerd in vreemdelingenrecht, is al sinds 2017 de woordvoerder van de Liga. De Algemene Vergadering verlengde haar mandaat met twee jaar. Daarnaast werd ook een nieuwe Raad van Bestuur verkozen. De nieuwe Raad van Bestuur bestaat uit Lily Deforce (Women On Board Belgium, MO*), Josse Abrahams (11.11.11), Joost Depotter (Vluchtelingenwerk Vlaanderen), Mariame Keita (Vlaamse Jeugdraad), Roel Forceville (Recyclart), Pieter De Gryse (Groep Weerwerk), Maarten Huvenne (Unia) en voorzitter Kati Verstrepen. Met eerder dit jaar enkele wissels in het operationele team, is het duidelijk dat er bij de Liga voor Mensenrechten een nieuwe wind waait.

Datarententie aan banden gelegd door Europees Hof van Justitie

In januari 2017 diende de Liga een verzoekschrift in bij het Grondwettelijk Hof tegen de datarentiewet, die telecomproviders verplicht om alle communicatieve metadata van alle gebruikers te bewaren gedurende 12 maanden. De Liga argumenteerde dat deze brede, automatische bewaring van gegevens een onevenredige inbreuk op de privacy vormde.

In haar arrest van 8 oktober 2020, volgt het Europees Hof van Justitie de argumenten van de Liga. De Liga is dan ook erg blij met dit arrest, waarin het Hof nogmaals duidelijk maakt dat de bestrijding van criminaliteit niet wettigt dat iedere burger als verdachte wordt behandeld en voortdurend wordt gesurveilleerd.

De Liga voor Mensenrechten hoopt dat de nieuwe ministers van Justitie en van Binnenlandse zaken dit arrest ter harte nemen en zo spoedig mogelijk een nieuwe regeling aannemen die op een evenwichtige wijze zowel veiligheid, als vrijheid waarborgt.

Crowdfunding voor het Huis voor Mensenrechten succesvol afgerond

Begin oktober is de crowdfunding voor het Huis van de Mensenrechten van de Liga voor Mensenrechten en La Ligue des Droits Humains afgesloten. In totaal werd er meer dan 260.000€ aan donaties ingezameld. Dit is meer dan we hadden durven dromen en voor ons is dit dan ook een enorme opsteker! Hartelijke dank aan iedereen die meewerkte aan de crowdfunding en aan iedereen die doneerde.

Het Huis van de Mensenrechten ligt in Molenbeek-Brussel en het wordt het referentiepunt in België op het gebied van mensenrechten. We investeren in de aankoop van een huis, niet alleen om er in samen te werken, maar ook om elkaar te versterken en onze onafhankelijkheid te garanderen. Het Huis van de Mensenrechten wordt niet alleen een plek die symbool staat voor de universaliteit van de mensenrechten, maar ook een plek waar mensenrechtenverdedigers, werknemers en vrijwilligers elkaar ontmoeten en waar we trainingen en seminars voor het grote publiek kunnen organiseren.

Corona en mensenrechten: hoe gezond is onze rechtsstaat?

De coronacrisis vormt niet enkel een aanslag op onze volksgezondheid, maar tast ook de gezondheid van onze rechtsstaat aan. De coronamaatregelen beperken onze rechten en vrijheden in een mate die bij ons ongezien is in moderne tijden. Hoewel uitzonderlijke omstandigheden ongetwijfeld uitzonderlijke maatregelen vereisen van de overheid, is het voor de gezondheid van onze rechtsstaat cruciaal dat rechters hun verantwoordelijkheid opnemen om voldoende te waken over de mensenrechtelijke grenzen van dat overheidsoptreden. Op het moment van schrijven (18 november), na driekwart jaar coronacrisis, kan je je hier stilaan ernstige vragen over beginnen stellen. Eerst even kort in herinnering brengen dat voor de beperking van de meeste mensenrechten drie voorwaarden vervuld moeten zijn. Er is een wettige basis voor de beperking vereist, de beperking moet een legitiem doel nastreven en de beperking moet evenredig zijn ten aanzien van dat nagestreefde doel. Dat het beheersen van een gezondheids crisis van deze orde een legitiem doel nastreeft en zelfs vereist is vanuit het oogpunt van het recht op gezondheid en het recht op leven, daar valt moeilijk over te discussiëren. Of een wettige basis voor de maatregelen bestaat, daar bestaat al meer discussie over. Het gros van de maatregelen werd aangenomen via ministerieel besluit op basis van de wet op de civiele veiligheid. Deze wet geeft de minister van binnenlandse zaken evacuatiebevoegdheden in de context van rampzalige gebeurtenissen. Volstaat dit als wettige basis voor de brede waaier aan coronamaatregelen die in de loop van 2020 werden aangenomen? De politierechter van Charleroi (uitspraak van 21 september) en de fine fleur van onze vaderlandse grondwetspecialisten (De Standaard, 2 november 2020) oordelen alvast van niet.

Het feit dat het parlement de handen van de uitvoerende macht amper bindt bij het bestrijden van de epidemie, zou echter al minder problematisch zijn, mocht de evenredigheid van de maatregelen post factum onderworpen worden aan een ernstige rechterlijke toetsing. Laat dit nu net zijn waar het schoentje knelt.

Het probleem ligt voornamelijk bij de Raad van State, die bevoegd is om de wettigheid van reglementaire besluiten te toetsen, zoals de coronamaatregelen aangenomen door de minister van Binnenlandse Zaken, de gouverneurs en de burgemeesters. Op 27 april oordeelde de Raad van State dat de minister van Binnenlandse Zaken, gezien de ernst van de situatie, over de 'meest ruime discretionaire beoordelingsbevoegdheid' beschikt. Dat komt neer op het juridisch equivalent van een 'carte blanche'. Aangezien er op dat moment nog weinig bekend was over het virus en de verspreiding ervan, was het toen wellicht verantwoord voor de Raad om de beoordeling van de evenredigheid aan de uitvoerende macht over te laten. Verwacht werd dat, naarmate de situatie meer onder controle gebracht werd en er meer wetenschappelijke kennis beschikbaar werd, de Raad langzaamaan richting een meer rigoureuze toetsing zou evolueren. Dat bleek echter ijdele hoop. De enige grens die de Raad intussen trok, betrof de bevoegdheidsverdeling: een burgemeester is niet bevoegd om een lokaal prostitutieverbod uit te vaardigen. Het evenredigheidsvraagstuk werd echter maanden aan een stuk in de koelkast gestopt. Steevast werd er wel een procedurele reden gevonden om zich niet te moeten uitspreken: het besluit was intussen alweer aangepast, soms verdacht kort voor de Raad zich had moeten uitspreken. Of er werd verwacht dat het snel aangepast zou worden. Of de 'uiterst dringende noodzakelijkheid' van de vordering was onvoldoende aangetoond – een nogal arbitraire grens op basis waarvan bijvoorbeeld een zaak verworpen werd van personen met een partner in het buitenland, die ze volgens de Raad blijkbaar nog wel wat langer konden missen. Hoewel dit vorderingen tot schorsing betreft en de Raad ten gronde anders zou kunnen oordelen, is dit vooral een theoretische mogelijkheid, omdat de maatregelen tegen dan al een einde genomen zullen hebben. Het nalaten van de Raad om zich in de context van zijn schorsingsbevoegdheid uit te spreken over grenzen van de evenredigheid, komt dan ook de facto neer op rechtsweigerig.

Het duurde uiteindelijk tot het begin van de tweede lockdown, alvorens de Raad nog eens dieper inging op het evenredigheidsvraagstuk. Naast de horeca-arresten (28 en 30 oktober), is vooral het avondklokarrest van 30 oktober belangwekkend. De Raad oordeelde dat de federale avondklok 'in de huidige stand van zaken' een wettig doel diende, zonder over te gaan tot een echte afweging van de ernst van deze vrijheidsbeperking ten aanzien van de gezondheidsbaten ervan. De Raad stelde louter dat de verzoekers hem niet overtuigd hadden dat een minder ingrijpende maatregel had kunnen volstaan, zonder ook maar het begin van een argument hiervoor te ontwikkelen. De juridische 'carte blanche' lijkt terug van nooit weggeweest. Natuurlijk zijn de coronamaatregelen niet per definitie onevenredig, maar in een rechtsstaat is het de taak van rechters om erover te waken dat vrijheidsbeperkingen niet verder gaan dan wat strikt noodzakelijk is. De coronacrisis vormt een test voor de gezondheid van onze rechtsstaat, en op dit vlak mogen we meer verwachten dan we tot nog toe van de Raad van State hebben gezien.

Laurens Lavrysen*

* Postdoctoraal onderzoeker aan Human Rights Centre van de UGent en hoofdredacteur van het Tijdschrift voor Mensenrechten.

De morele grondhouding voor het realiseren van mensenrechten

Eric Lancksweerd*

In deze bijdrage werk ik de zienswijze uit dat praktijkjuristen voor het optimaal realiseren van de mensenrechten naast juridische kennis ook een morele grondhouding nodig hebben. Die komt er op neer dat juridische professionals menselijke kwaliteiten cultiveren die hen niet alleen toelaten de mensenrechten ten volle te eerbiedigen, maar ze zo goed mogelijk te verwerkelijken. Het gaat om kwaliteiten als praktische wijsheid, gematigdheid, mededogen enzovoort. De regelgeving inzake mensenrechten laat immers een ruime beoordelingsmarge wat betreft de wijze waarop en de mate waarin rechtspractici mensenrechten realiseren. Die marge is volgens mij tegelijk juridisch en moreel. Juristen hoeven mensenrechten niet uitsluitend te herleiden tot juridische minimumnormen. Zij kunnen ervoor kiezen om, boven deze minimumdrempel, burgers zo volledig mogelijk te laten genieten van hun mensenrechten..

Nemen wij even het voorbeeld van een gerechtsdeurwaarder die van een schuldeiser de opdracht krijgt om in het kader van de gedwongen tenuitvoerlegging van een vonnis over te gaan tot een uitvoerend beslag. De schuldenaar kan zijn facturen niet langer betalen. Juridisch gezien heeft de gerechtsdeurwaarder de keuzemogelijkheid om (voorlopig) niet tot het uitvoerend beslag over te gaan. Hij stelt voor om met schuldeiser en schuldenaar rond de tafel te gaan zitten om een haalbaar afbetalingsplan uit te werken. Als dit inderdaad zou lukken, slaagde de deurwaarder erin om, bij de concrete toepassing van de rechtsregeling i.v.m. de uitvoering van vonnissen, de menselijke waardigheid van de schuldenaar zo veel mogelijk te vrijwaren. Zoals ik verder nog zal uiteenzetten vormt die menselijke waardigheid de kern van de mensenrechten. Maar de deurwaarder zorgt er ook voor dat het door artikel 8 van het EVRM gewaarborgde recht op respect voor het privéleven, het familie- en gezinsleven, en de woning van de schuldenaar, zo veel mogelijk worden geëerbiedigd.

Het hoeft immers weinig betoog dat de schuldenaar er beter in zal slagen een volwaardig gezinsleven te leiden als hij daartoe over het nodige meubilair en de middelen beschikt, en zijn woning niet wordt betreden om de inboedel op te halen. De deurwaarder had net zo goed zonder veel omwegen het vonnis kunnen laten uitvoeren. Hij beschikt over een *marge* waarbinnen hij het mensenrecht op een privé- en gezinsleven zo optimaal mogelijk kan helpen realiseren of daarentegen zo minimaal mogelijk kan eerbiedigen. Die keuze hangt voor een stuk af van *wie de deurwaarder is als mens*. Als hij beschikt over menselijke kwaliteiten als mededogen en de praktische wijsheid om in te schatten wat het best is voor iedereen, zal hij er beter in slagen om in de beschreven situatie de door artikel 8 van het EVRM gewaarborgde rechten zo goed mogelijk te verwezenlijken. Dat is het punt dat ik in deze bijdrage wil maken: *er is een band tussen de menselijke kwaliteiten van de rechtspracticus en de mate waarin mensenrechten concreet worden verwezenlijkt*. Het geheel van die menselijke kwaliteiten zie ik als de morele grondhouding van de rechtspracticus. Als we mensenrechten duurzaam en zo volledig mogelijk willen realiseren kunnen we er niet omheen die morele grondhouding van de rechtspracticus te versterken.

Vanzelfsprekend zijn er veel mogelijkheden om mensenrechten op een ambitieuze wijze te realiseren. In deze bijdrage ligt de focus evenwel op de realisatie van mensenrechten *door rechtspractici*, wanneer zij de *regelgeving inzake mensenrechten inroepen of toepassen, of wanneer die regelgeving bij de aanpak van een zaak van invloed is of kan zijn*. Als het gaat om juridische professionals die opkomen voor de belangen van een partij, bijvoorbeeld advocaten of bedrijfsjuristen, houdt die optimale realisatie van de mensenrechten ook in dat zij *hun cliënt of opdrachtgever hiertoe proberen aan te zetten*. In het bovenstaand voorbeeld gaat de gerechtsdeurwaarder in gesprek met zijn opdrachtgever, de schuldeiser, opdat deze meer rekening zou houden met het recht op privé- en gezinsleven van de schuldenaar.

* Hoofddocent UHasselt en UGent.

De uitdaging: mensenrechten behouden en steeds verder verwezenlijken

Op het vlak van de juridische verankering en de afdwingbaarheid van de mensenrechten legden we, zeker in onze westerse democratieën, een mooi parcours af. Tegelijk dienen we goed te beseffen dat mensenrechtenschendingen ook in ons land nog niet tot het verleden behoren. Naast het behoud van wat bestaat, ligt een andere uitdaging erin veel *ambitie* aan de dag te leggen op het vlak van de verdere realisatie van mensenrechten. Hirsch Ballin stelt terecht dat er een paradigmatische verandering aan de gang is. Mensenrechten zijn er niet enkel meer op gericht om een verlies aan persoonlijke vrijheden tegen te gaan, maar om een *betere toekomst* mogelijk te maken.¹ In die optiek is het mensenrechtenprogramma nooit helemaal af. Het blijft een verder te voltooien project met het oog op een altijd maar betere toekomst voor steeds meer mensen. De Universele Verklaring voor de Rechten van de Mens ademde al het ideaal uit van een betere wereld die moest worden opgebouwd na de verschrikkingen van de Tweede Wereldoorlog. Tot op vandaag blijft zij een richtinggevend ideaal dat wellicht nooit volledig te bereiken is. Mensenrechten hebben een *emancipatorisch* karakter. Zij duiden niet alleen op een (juridische) stand van zaken, maar evenzeer op waar we naartoe willen of kunnen, de mogelijke verbeteringen. Vandaar dat de mensenrechten in voortdurende ontwikkeling zijn. Niet alleen doordat er sedert de Tweede Wereldoorlog steeds meer mensenrechtenverdragen bij kwamen, maar ook door de manier waarop mensenrechtshoven zoals het EHRM de mensenrechten interpreteerden. Precies omdat zij een betere toekomst en emancipatie beogen past het om inzake de realisatie van mensenrechten een *optimum* na te streven.

De discretionaire marge bij het toepassen van mensenrechten is ook een morele marge

Rechtspractici staan voor de uitdaging om binnen hun praktijk te zorgen voor het vrijwaren en verder uitbouwen van de mensenrechten. Zij beschikken daartoe over veel marge. Allereerst kan men in het algemeen vaststellen dat door snelle maatschappelijke evoluties de *afbakening van bepaalde mensenrechten niet langer glashelder is*. Hoe evolueert bijvoorbeeld de inhoud van het recht op privacy ingevolge

de spectaculaire ontwikkelingen op het vlak van informatie- en communicatietechnologie? Het zijn rechtspractici die in steeds wijzigende maatschappelijke omstandigheden de draagwijdte van een mensenrecht steeds opnieuw moeten bepalen. Bovendien gelden weinig mensenrechten absoluut. *Ze zijn zo geformuleerd dat er vrijwel steeds een afweging mogelijk is* omwille van de rechten of belangen van anderen of om redenen van algemeen belang. Daarbij dient rekening te worden gehouden met de concrete omstandigheden van het geval. Deze beoordelingsmarge geldt zowel in de verhouding tussen particulier en overheid (verticaal) als in de verhouding tussen particulieren onderling (horizontaal). Het cruciale punt hier is dat deze marge niet alleen juridisch, maar *ook moreel is*.

In zijn "inaugurale rede tot afscheid" betoogde Walter Van Gerven dat juristen bij het oplossen van problemen niet enkel strikt juridische overwegingen hanteren maar ook, bewust of onbewust, andere inzichten en voorkeuren, onder meer ethische, een rol laten spelen. Zij wegen onderlinge en vaak tegenstrijdige belangen en waarden af, niet alleen louter rationeel maar ook intuïtief en met gezond verstand, in redelijkheid en billijkheid. Juridisch redeneren houdt altijd een beoordelingsruimte in die juristen, in laatste instantie rechters, moeten invullen op grond van onderliggende waardeoordelen die weliswaar niet louter subjectief mogen zijn maar moeten steunen op een breed verspreide consensus in de samenleving.² Kortom: wat zich ogenschijnlijk voordoet als een puur juridisch oordeel omvat onder meer ook een ethische component, een waardeoordeel.

De morele aard van de beoordelingsmarge blijkt volgens mij allereerst uit het *soort van afweging* die praktijkjuristen maken. Die heeft betrekking op wat wij behoren te doen, op wat goed en nastrevenswaardig is. Zij slaat op het realiseren van morele waarden of het afwegen van dergelijke waarden. Denk maar aan waarden als vrijheid, veiligheid, pluralisme, tolerantie, solidariteit, rechtvaardigheid, zelfbeschikking van het individu en van volkeren, persoonlijke integriteit, democratie, gelijkheid, enzovoort. Zij houdt ook verband met het in acht nemen van bepaalde morele basisprincipes, zoals de ander geen onnodige schade toebrengen. De afweging heeft in essentie betrekking op het goede leven en het goede samenleven, rechtvaardigheid in interpersoonlijke en maatschappelijke verhoudingen, menselijke bloei en geluk, de verdere humanisering van mens en samenleving. En, niet te vergeten, de afweging heeft een impact op het welzijn van mensen. Het is duidelijk

1 E. Hirsch Ballin, Voorwoord in M. Slob en E. Schilte, Mensenrechten in beweging. Privacy, klimaatverandering en de internationale rechtsorde, Amsterdam, Nieuw Amsterdam Uitgevers, 2014, p. 7.

2 W. Van Gerven, "Een inaugurale rede tot afscheid", Jura falconis, 1999-2000, p. 469-482.

dat de afweging niet louter juridisch van aard is maar veel meer omvat.

Wies De Graeve, directeur van Amnesty International Vlaanderen, ziet de mensenrechten als een fundamentele *set van morele uitgangspunten*. Zij zijn richtinggevend om het goede te doen en moreel te handelen.³ Mensenrechten fungeren volgens hem als een moreel kompas.⁴ Ze berusten op een diepe morele onderbouw en zonder moreel engagement zouden zij er nooit gekomen zijn.⁵ Men kan ze niet reduceren tot een stelsel van juridische regels, wat vanzelfsprekend niet wil zeggen dat een juridisch kader om ze af te dwingen zinloos zou zijn.⁶ *Het moreel karakter* van mensenrechten heeft ook te maken met het feit dat er een *moreel appel* van uit gaat.⁷ Het is onmogelijk om de morele grondslag waarop mensenrechten berusten op een omvattende, sluitende, gedetailleerde manier in rechtsregels te vatten. Er blijft een soort morele “rest”. Zo bijvoorbeeld zal de morele waarde “vrijheid” nooit volledig kunnen worden uitgedrukt in een serie vrijheidsrechten zoals de vrijheid van meningsuiting of de persoonlijke vrijheid. Het is door de wijze waarop een rechtspracticus zijn beoordelingsmarge invult dat een moreel mensenrecht in mindere of meerdere mate juridisch wordt gerealiseerd. Die invulling hangt af van zijn of haar morele grondhouding, van de mate waarin hij of zij menselijke kwaliteiten cultiveerde.

Nemen wij ter illustratie even artikel 8 van het EVRM. De morele grondslag van deze bepaling komt er op neer dat het privé- en gezinsleven als zeer waardevol worden aanzien. Die morele grondslag kreeg een juridische vertaling in artikel 8 dat op zeer algemene wijze stelt dat eenieder recht heeft op respect voor zijn privé leven, zijn familie- en gezinsleven, zijn woning en zijn correspondentie. Artikel 8.2 van het EVRM geeft in algemene termen aan onder welke voorwaarden dit recht kan worden beperkt (bv. omwille van de openbare veiligheid of het economisch welzijn van het land). Precies omdat er in artikel 8 van het EVRM zulke algemene termen worden gehanteerd, is de juridische vertaling van de zonet genoemde morele grondslag onvolkomen, weinig concreet en gedetailleerd. Dit brengt mee dat telkens opnieuw, in het licht van de specifieke omstandigheden van het geval, de *morele grondslag* van die bepaling juridisch moet worden geconcretiseerd in een bepaalde handelwijze of

beslissing. Die concrete vertaling van een morele grondslag is niet alleen een juridische, maar ook een morele oefening. Hoe die wordt uitgevoerd hangt mee af van de morele grondhouding van de betrokken jurist. Stel bijvoorbeeld dat een notaris als openbaar ambtenaar moet overgaan tot een boedelbeschrijving.⁸ Hij beschikt hiertoe over een toegangs- en inzagebevoegdheid (bv. inzage van de boekhouding) die ruim kunnen worden uitgelegd. Diegenen bij wie een boedelbeschrijving wordt uitgevoerd ervaren dit als een vergaande ingreep en soms als een huiszoeking. Men kan dit zien als een aantasting van het recht op privé- en gezinsleven van de betrokkenen. De dag van vandaag, waarin roerende vermogensbestanddelen zich doorgaans op rekeningen, in effecten en obligaties, enz. bevinden, en waarin de lichamelijke roerende goederen (bv. het meubilair) nauwelijks iets waard zijn, kan men zich afvragen of voor zo'n boedelbeschrijving een bezoek ter plaatse steeds noodzakelijk en proportioneel is.⁹ Veel van de benodigde informatie is via andere kanalen te verkrijgen, en bovendien kan de notaris van de betrokkenen een beëdigde verklaring op eer vragen. Een notaris zou er daarom kunnen voor opteren om boedelbeschrijvingen waarbij de woning wordt betreden zo veel mogelijk te beperken. Op die manier vertaalt hij door zijn concreet gedrag de morele grondslag van artikel 8 EVRM in een bepaalde manier van aanpak. Die aanpak had net zo goed anders kunnen zijn, met name wel de woning betreden, en ook dit zou de toets van artikel 8 EVRM kunnen doorstaan, want er is marge. Of en in welke mate de “morele rest” van de aan artikel 8 EVRM ten grondslag liggende waarden wordt geconcretiseerd, hangt af van de morele grondhouding van de notaris, in het bijzonder van kwaliteiten als matigheid (wat betreft het gebruik van bepaalde bevoegdheden), praktische wijsheid (onder meer wat betreft de afweging van alle belangen) en respect (voor de persoon en de privacy van diegene bij wie de boedelbeschrijving zou worden uitgevoerd).

Dat juristen bij het toepassen van mensenrechten beschikken over een morele beoordelingsmarge vloeit ook voort uit de *finaliteit* van mensenrechten. Zij gaan over het recht om mens te zijn.¹⁰ Mensenrechten zijn er op gericht mensen op een vrije en menswaardige manier te laten leven.¹¹ Het Europees Hof voor de

3 W. De Graeve, Het recht om mens te zijn. Mensenrechten als moreel kompas, *Kalmthout, Pelckmans Pro*, 2018, p. 19.

4 *Ibid.*, p. 21.

5 *Ibid.*, p. 17-19.

6 *Ibid.*, p. 18-19.

7 M. Slob en E. Schilte, Mensenrechten in beweging. Privacy, klimaatverandering en de internationale rechtsorde, *Amsterdam, Nieuw Amsterdam Uitgevers*, 2014, 25.

8 Het voorbeeld is geïnspireerd door F. Debuquoy, “Enkele mensenrechtelijke bedenkingen bij de procedure van boedelbeschrijving” *RW 2019-2020*, p. 202-223.

9 *Ibid.*

10 W. De Graeve, Het recht om mens te zijn. Mensenrechten als moreel kompas, *Kalmthout, Pelckmans Pro*, 2018, p. 15.

11 J. Vande Lanotte, G. Goedertier, Y. Haeck, J. Goossens en T. De Pelsmaeker, *Belgisch Publiekrecht*, deel 1, Brugge, Die Keure, 2015, p. 261.

Rechten van de Mens ziet de menselijke waardigheid als de essentie van het Europees Verdrag voor de Rechten van de Mensen, en dus van de mensenrechten.¹² Die menselijke waardigheid heeft niet enkel een juridische, maar evenzeer een morele inhoud, vermits zij betrekking heeft op de inherente waarde die aan elk mens moet worden toegeschreven, zelfs al zou deze niet juridisch zijn verankerd.

Maar wat moet men begrijpen onder noties als “een menswaardig bestaan” of “menselijke waardigheid”? De inzichten van Martha Nussbaum zijn hier bijzonder inspirerend. Zij stelt in een aantal van haar geschriften de *menselijke vermogens* centraal (*capabilities approach*).¹³ Vermogens slaan op wat mensen werkelijk kunnen doen en kunnen zijn. Men kan ze ook omschrijven als behoeften, met name de behoeften om een reeks menselijke vermogens te ontwikkelen. Nussbaum ziet tien universele menselijke vermogens (basisbehoeften): leven; lichamelijke gezondheid; lichamelijke onschendbaarheid; zintuiglijke waarneming; verbeeldingskracht en denken; gevoelens; praktische rede; sociale banden; in relatie leven met andere biologische soorten; spel en vormgeving van de eigen omgeving. Deze lijst van vermogens is volgens haar gebaseerd op de intuïtieve notie van de menselijke waardigheid. Voor al de vermogens moet een drempelniveau worden gehaald, een minimaal niveau waaronder een menswaardig leven niet mogelijk is. Een fatsoenlijke samenleving heeft tot taak in de maatschappelijke voorwaarden te voorzien opdat alle burgers tot op een passend niveau en boven een bepaalde drempel hun vermogens kunnen ontplooiën, aldus Nussbaum.

Voortbouwend op deze vermogensbenadering kan men stellen dat mensenrechten er op gericht zijn ieder mens *ruimte en mogelijkheden* te geven om zijn of haar potentieel voldoende te kunnen ontplooiën. Zij laten toe dat mensen een volwaardige plaats in de wereld innemen én kunnen participeren aan de samenleving. Voor *overheden* betekent dit dat zij geen ontoelaatbare beperkingen opleggen aan mensenrechten, en dat zij via de realisatie van sociale, economische en culturele grondrechten mensen de mogelijkheid bieden een menswaardig bestaan te leiden. In de onderlinge verhouding *tussen burgers* betekent dit dat burgers elkaar de ruimte en de mogelijkheden tot een menswaardig bestaan bieden. Dit alles vraagt zowel van burgers als van overheden een *verregaand moreel engagement*. Neem bijvoorbeeld de in de inleiding

beschreven situatie van de deurwaarder die een vonnis moet uitvoeren. De menselijke waardigheid serieus nemen betekent dat in bepaalde gevallen mededogen aan de dag wordt gelegd voor diegenen die, door ongelukkige omstandigheden en tegenspoed, moeilijk een menswaardig leven kunnen leiden. Vanuit dit mededogen kan de deurwaarder kiezen voor een aanpak waarbij de schuldenaar toch nog zo veel mogelijk kansen krijgt om een menswaardig leven te leiden. Dat mededogen is een moreel engagement. Het leidt tot een meer optimale realisatie van de mensenrechten van de schuldenaar, zoals het recht om een volwaardig gezinsleven te kunnen leiden.

Dit voorbeeld illustreert dat eerbied voor de menselijke waardigheid binnen een juridische context alles behalve een abstracte denkoefening is. In tal van situaties dienen wij deze eerbied juist op een zeer tastbare manier tot uiting te brengen. Het houdt bijvoorbeeld in dat men gedetineerden in behoorlijke cellen onderbrengt en hen kansen geeft om zich terug te integreren in de maatschappij, dat men migranten in menswaardige omstandigheden laat leven, geen ongeoorloofde druk uitoefent bij ondervragingen van verdachten, enz. De vraag die praktijkjuristen zich steeds moeten stellen is: krijgt deze mens, rekening houdend met alle omstandigheden van de situatie, goede ontplooiingskansen, de mogelijkheid om volwaardig mens te zijn? Dat is in de eerste plaats een morele vraag.

Invullen marge hangt af van onze houding

Als de optimale realisatie van mensenrechten minstens ten dele afhangt van het moreel handelen van praktijkjuristen, rijst de vraag welke ethiek hier de beste perspectieven biedt. Men zou kunnen opteren voor een deontologische ethiek waar het uitgangspunt is dat iedereen bepaalde morele regels (plichten) moet naleven, of voor een gevolgenethiek, die stelt dat de juistheid van een handeling samen hangt met de waarde van haar gevolgen (bv. gevolgen in termen van genot, nut, geluk, welzijn van mensen).¹⁴ Het gaat hier om overwegend filosofische benaderingen van ons praktisch handelen. Hoewel zij een denk- en afwegingskader bieden om ethische vraagstukken te benaderen, valt het te betwijfelen of zij van grote betekenis zijn voor de dagelijkse praktijk. Juridische professionals laten zich in het algemeen niet leiden

12 EHRM 10 juni 2010, *Jehova's witnesses of Moscow e.a. versus Rusland*, nr. 302/02, rechtsoverweging 135 (terug te vinden op <http://hudoc.echr.coe.int>).

13 M. Nussbaum, *Mogelijkheden scheppen. Een nieuwe benadering van de menselijke ontwikkeling*, Amsterdam, Ambo, 2012, 304 p.; M. Nussbaum, *Grensgebieden van het recht. Over sociale rechtvaardigheid*, Amsterdam, Ambo, 2006, 399 p.

14 Over deze ethische theorieën, zie o.m. G. Den Hartogh, F. Jacobs, T. Van Willigenburg, *Inleiding ethiek*, Maastricht, boekenplan, 2010, 302 p.; H. Dupuis, *Over moraal*, Amsterdam, Uitgeverij Nieuwezijds, 1998, p. 84-105; L. Bolt, M. Verweij, J. Van Delden, *Ethiek in praktijk*, Assen, Van Gorcum, 2010, p. 65-111; E. Schotman, *Ethiek en recht in kort bestek*, Den Haag, Boom Juridische uitgevers, 2015, p. 24-83.

door algemene ethische theorieën.¹⁵ Deze zijn vaak te abstract om ze toe te passen in concrete situaties.¹⁶ Het is ook nog maar de vraag of practici over de tijd beschikken om ethische theorieën uit te spitten en bovendien nog de vertaalslag te maken naar het dagelijks werk. Komt daarbij dat de verschillende theorieën tot verschillende conclusies kunnen leiden.

Zonder afbreuk te willen doen aan de waarde van deze filosofische benaderingen, komt het er voor de rechtspracticus toch vooral op aan om op een tamelijk automatische manier, vanuit zichzelf en "als vanzelf", ethisch verantwoord te handelen. Hier biedt de deugdeethiek een aantrekkelijk perspectief.¹⁷ Deze ethiek richt zich op de *persoon*, en niet zozeer op het naleven van plichten of het in rekening brengen van de gevolgen van handelingen. Zij beklemtoont dat het erop aan komt zich een *houding*, een dispositie, een neiging eigen te maken die de grondslag vormt voor ethisch verantwoord handelen. Anders gezegd: het komt er op aan deugden te ontwikkelen. Een deugd is: "De kwaliteit die nodig is om een bepaalde praktijk op een excellente wijze uit te oefenen".¹⁸ Deugden zijn karaktertrekken, persoonlijke uitmuntendheden.¹⁹ De onderliggende gedachte is dat iemands attitudes en karaktereigenschappen hun stempel drukken op zijn of haar daden. Hoe men *is*, bepaalt in zeer ruime mate hoe men handelt. Dat geldt vanzelfsprekend ook waar het gaat om het optimaal realiseren van mensenrechten. Al van in de oudheid worden vier deugden als de "kardinale deugden" vooropgesteld: moed, matigheid of bezonnenheid, rechtvaardigheid en verstandigheid.²⁰ Uit een onderzoek dat betrekking had op filosofische en religieuze tradities wereldwijd, is gebleken dat er zes kerndeugden naar voor komen: moed, gerechtigheid, menselijkheid, gematigdheid, wijsheid en "transcendence".²¹ Met deze laatste wordt bedoeld het vermogen om verbinding te maken met het bredere universum en daardoor aan zingeving te doen. Men kan deze deugden aanvullen met nog een reeks andere, die voor de juridische praktijk belangrijk zijn: respect, dienstbaarheid, aandacht, integriteit,

zorgzaamheid, mededogen, enz.

Bovenstaande uiteenzetting over de deugdeethiek en de deugden klinkt misschien nogal abstract. Laten wij de concrete betekenis van deze deugden voor de realisatie van de mensenrechten illustreren met een concreet voorbeeld. Stel dat een bedrijfsjurist van een kledingketen van de bedrijfsleiding de opdracht krijgt om een contract te onderhandelen met een kledingproducent in India. De arbeiders werken er in zogenaamde *sweat shops*, dus in menonwaardige omstandigheden en tegen slechte voorwaarden. Precies daarom kan de kledij tegen een zeer lage prijs worden geproduceerd. De bedrijfsjurist en de bedrijfsleiding zijn hiervan op de hoogte. De bedrijfsjurist krijgt van de bedrijfsleiding de opdracht om bij de onderhandeling over het contract te gaan voor een zo laag mogelijke prijs, wat evident een ongunstige weerslag heeft op de arbeidsomstandigheden en -voorwaarden van diegenen die in de *sweat shops* werken. Anders gezegd: de menselijke waardigheid van deze arbeiders en hun mogelijkheden om een menswaardig bestaan te leiden staan op de helling. Hun mensenrechten worden bedreigd, zo niet manifest geschonden.

Stel nu even dat de bedrijfsjurist niet gewoon doet wat van hem wordt gevraagd, maar *handelt vanuit deugden*. Handelen vanuit *rechtvaardigheid* zou in dit geval betekenen dat de bedrijfsjurist niet enkel juridische rechtmatigheid nastreeft, maar ook probeert te komen tot *fairness*, eerlijkheid, een juist evenwicht – de balans van Vrouwe Justitia – tussen verschillende belangen, aanspraken, kansen, e.d. De deugd *matigheid* impliceert dat men niet het onderste uit de kan probeert te halen. *Praktische wijsheid* betekent dat de bedrijfsjurist over het vermogen beschikt om te zien wat de omstandigheden eisen en daarnaar te handelen.²² Zij zorgt ervoor dat het juiste midden wordt betracht in elke concrete situatie.²³ *Moed* betekent durven opstaan voor wat men juist acht en zich verzetten tegen wat men verkeerd vindt, ongeacht

15 H. Kaptein, "Is de balie beter (af) zonder beroepsethiek? Van ethische codes en commercie naar professioneel karakter en cohesie" in J. Kole en D. De Ruyter (red.), Code en karakter. Beroepsethiek in onderwijs, jeugdzorg en recht, Amsterdam, SWP, 2009, p. 148.

16 C. Parker, "A Critical Morality for Lawyers: four Approaches to Lawyers' Ethics", Monash University Law Review, 2004, 30 (1), p. 54.

17 Over de deugdeethiek zie o.m.: E. Lanckswaert, Juridische beroepsethiek 2.0. Professionaliteit door menselijkheid, Oud-Turnhout, Gompel&Svacina, 2020, 275 p.; P. Van Tongeren, Deugdelijk leven. Een inleiding in de deugdeethiek, Amsterdam, SUN, 2003, 182 p.; P. Van Tongeren, Leven is een kunst. Over morele ervaring, deugdeethiek en levenskunst, Zoetermeer, Klement, 2012, 253 p.; A. Kinneging en T. Slootweg, Deugdeethiek, levensbeschouwing en religie, Houten, Spectrum, 2015, 315 p.; I. Van Domselaar, "Moral Quality in Adjudication: On Judicial Virtues and Civic Friendship", Netherlands Journal of Legal Philosophy 2015, p. 24-46; I. Van Domselaar, "De Sixpack van de rechter. Een deugdeethische benadering van rechtspraak", Rechtstreeks 2014, nr. 3-4, p. 62-80.

18 P. Van Tongeren, Deugdelijk leven. Een inleiding in de deugdeethiek, Amsterdam, SUN, 2003, p. 22.

19 I. Van Domselaar, "Moral Quality in Adjudication: On Judicial Virtues and Civic Friendship", Netherlands Journal of Legal Philosophy 2015, p. 25.

20 P. Van Tongeren, Deugdelijk leven. Een inleiding in de deugdeethiek, Amsterdam, SUN, 2003, p. 71.

21 K. Dahlgaard, C. Peterson, M. Seligman, "Shared Virtue: The Convergence of Valued Human Strengths Across Culture And History", Review of General Psychology 2005, Vol. 9, nr. 3, p. 203-213.

22 M. Loth, "De goede jurist. Over morele moed, onafhankelijkheid en een riskante omgeving", in J. Kole en D. De Ruyter (red.), Code en karakter. Beroepsethiek in onderwijs, jeugdzorg en recht, Amsterdam, SWP, 2009, p. 114.

23 G. Visser, "Gelatenheid. Het leren loslaten van jezelf", in P. Steenhuis en E. Hakkenes, Voortreffelijk leven. Op zoek naar het juiste midden, Rotterdam, Lemniscaat, 2009, p. 222.

de persoonlijke gevolgen.²⁴ *Mededogen* komt neer op het meevoelen met anderen die in de problemen zitten zonder dat zij er iets kunnen aan doen.²⁵ *Respect* houdt in dat men achting voor anderen heeft. Men erkent het bestaansrecht en de bestaansruimte van anderen. *Menslievendheid* betekent dat men vanuit liefde voor de medemens handelt. Deze liefde heeft niets van doen met de romantische liefde, maar komt eigenlijk ook neer op respect en eerbied, het gunnen van kansen. Men zou haar in deze situatie als een deugd kunnen zien die de andere omvat. Zij komt neer op naastenliefde. De bedrijfsjurist die vanuit dergelijke kwaliteiten handelt zal naar alle waarschijnlijkheid niet zonder meer de hem gegeven opdracht uitvoeren. Hij hoeft niet in het andere extreem te vervallen en simpelweg weigeren wat van hem wordt gevraagd, maar hij zou bijvoorbeeld met zijn leidinggevenden en de bedrijfsleiding in gesprek kunnen treden over de vraag hoe een contract kan worden onderhandeld dat voldoende voordelig is voor het eigen bedrijf, zonder de mensenrechten van arbeiders in de derde wereld te schenden.

Uit wat voorafgaat blijkt dat, als praktijkjuristen de mensenrechten zo sterk mogelijk willen verwezenlijken, zij hun attitudes daartoe dienen te cultiveren. Hoe zij *zijn* (innerlijk) bepaalt mee hoe het in de tastbare realiteit gesteld is met de mensenrechten (uiterlijk). Dat is misschien een wat ongebruikelijke manier om te kijken naar mensenrechten, maar als wij deze werkelijk serieus willen nemen biedt deze zienswijze volgens mij een zeer hoopgevend perspectief. Die kijk sluit goed aan bij de vermogensbenadering van Nussbaum, die er immers op gericht is de mensenrechten ook

boven wat minimaal juridisch vereist is te realiseren, juist opdat mensen hun vermogens zouden kunnen verwezenlijken.

Conclusie

Wat betreft de realisatie van de mensenrechten maakten we reeds een enorme progressie. Toch dienen we waakzaam te blijven voor een uitholling van deze verworvenheden. Er ligt nog steeds een weg voor de boeg. Praktijkjuristen kunnen mensenrechten op een eerder bescheiden manier proberen realiseren, of ambitie aan de dag leggen. Zij beschikken op dit punt doorgaans over nogal wat marge, omdat bij het toepassen van mensenrechten open begrippen worden gehanteerd en afwegingen dienen gemaakt. Die marge is juridisch en tegelijk moreel. De wijze waarop juristen van die morele marge gebruik maken hangt sterk af van de mate waarin zij deugden hebben ontwikkeld. Deze stellen hen "van binnenuit" in staat om de mensenrechten zo optimaal mogelijk te realiseren.

Het komt er volgens mij op aan om recht en moraal (opnieuw) met elkaar te verbinden, in die zin dat onze morele attitudes (weer) de voedingsbron worden voor uitmuntend juridisch werk. De mate waarin juristen erin slagen om aan rechtsverwerking te doen kan volgens mij niet los worden gekoppeld van hun morele grondhouding, van wie zij zijn als mens. De tastbare ontwikkeling van mensenrechten hangt samen met de innerlijke ontwikkeling van mensen. Zij wordt erdoor gevoed.

24 Blomquist, "The Pragmatically Virtuous Lawyer?," *Widener Law Review* 2009, p. 130.

25 M. Nussbaum, *Oplevingen van het denken. Over de menselijke emoties*, Amsterdam, Ambo, 2004, p. 261-291.

M.A. t. België: Belgische hardleersheid op de vingers getikt

Sarah Van Meel*

De Belgische staat heeft een verbod tot uitwijzing van een persoon naar Soedan, dat werd uitgesproken onder verbeurte van een dwangsom door de voorzitter van de rechtbank van eerste aanleg te Brussel, naast zich neergelegd en de verzoeker onder dwang op een vliegtuig laten plaatsnemen richting Soedan. Op 27 oktober 2020 heeft het Europees Hof voor de Rechten van de Mens België op grond van deze feiten schuldig verklaard aan het schenden van art. 3 en 13 van het Europees Verdrag van de Rechten van de Mens.

Feiten

De verzoeker, geboren in 1993, meldt zich na een doortocht door Italië aan in België op een onbepaalde datum. Hij verblijft in Brussel in het Maximiliaanpark en onderneemt diverse pogingen om via Zeebrugge naar het Verenigd Koninkrijk over te steken. De Belgische autoriteiten hebben hem keer op keer onderschept. De man spreekt enkel Arabisch. Hij ontvangt op grond van art. 7 en 74/14 van de vreemdelingenwet het bevel om het grondgebied (BGV) te verlaten en krijgt hier bovenop (op 4 april 2017) het verbod om de komende drie jaar het grondgebied te betreden, op grond van art. 74/11 van de vreemdelingenwet. De man wordt opgepakt en in een gesloten centrum geplaatst in afwachting van zijn deportatie.

De man wordt iets later verplaatst naar het gesloten centrum Caricole vlakbij de luchthaven in Brussel. Hij weigert er een in het Arabisch opgesteld identificatieformulier in te vullen, uit vrees dat dit formulier naar de Soedanese ambassade in Brussel gezonden zou worden. Het nieuws dat de Belgische overheid samenwerkt met de Soedanese autoriteiten om illegale Soedanezen te identificeren en terug te sturen naar Soedan verspreidt zich ondertussen als een lopend vuurtje. De man doet afstand van zijn op 6 september gedane verzoek tot internationale bescherming. Hij verwijst naar het samenwerkingsakkoord tussen België en Soedan en naar het feit dat hij geen advocaat heeft die hem kan bijstaan. Iets later wordt hij geïdentificeerd door de Soedanese autoriteiten, die hem prompt voorstellen

om terug te gaan naar Soedan. De man wil dit niet en spreekt iets later met een advocaat.

Op 5 oktober 2017 dient hij een verzoekschrift tot invrijheidsstelling in bij de raadkamer van de Franstalige rechtbank van eerste aanleg in Brussel. Het verzoekschrift is gebaseerd op het feit dat hij in detentie zit met het oog op uitlevering aan de Soedanese autoriteiten en dat deze uitlevering een schending van art. 3 EVRM zou kunnen betekenen. Het verzoekschrift wordt uiteindelijk door de rechtbank van eerste aanleg in Leuven ontvankelijk verklaard. Nog voor het op 17 oktober ten gronde behandeld kon worden, wordt de verzoeker op 13 oktober op het vliegtuig richting Khartoem gezet.

Hij wordt hiervan op 12 oktober op de hoogte gebracht. Op dezelfde dag vraagt hij via eenzijdig verzoekschrift aan de voorzitter van de Nederlandstalige rechtbank van eerste aanleg te Brussel om de Belgische staat te verbieden verzoeker van het grondgebied te verwijderen voordat de eerder aangevatte procedure op 17 oktober zou worden behandeld. Dit verzoek wordt gegrond verklaard en de Belgische staat krijgt een verbod opgelegd om verzoeker te repatriëren naar Soedan onder verbeurte van een dwangsom van 10.000 euro.

De Belgische staat heeft het opgelegde verbod van uitwijzing van de verzoeker, onder verbeurte van een dwangsom van 10.000 euro, niet gerespecteerd. Het niet-respecteren van deze uitspraak houdt volgens de verzoeker een schending in van de art. 3, 13, 6 § 1 en 5 EVRM. Het EHRM geeft de verzoeker grotendeels gelijk door een schending van de art. 3 en 13 EVRM door de Belgische staat vast te stellen.

Beoordeling van het Hof

Artikel 3 EVRM

De Belgische staat schendt het verbod van foltering (artikel art. 3 EVRM) omwille van verschillende redenen. Ten eerste stemt het Hof in met de voorzitter van de rechtbank van eerste aanleg te Brussel, die in zijn beschikking van 5 december 2017 heeft

* Sarah Van Meel is juriste met bijzondere aandacht voor migratierecht en redactrice bij het TvMR.

opgeworpen dat de Dienst Vreemdelingenzaken de precaire situatie van de verzoeker, meer specifiek diens vrijheidsberoving, misbruikt heeft om zo zijn toestemming te bekomen om hem te repatriëren naar Soedan. Op basis hiervan vindt het Hof dat er geen enkele twijfel kan bestaan rond de vrijwilligheid van terugkeer: de terugkeer was niet vrijwillig. Het Hof citeert in zijn arrest een paar stukken uit een verklaring van Amnesty International.¹ Die ngo stelt dat Soedan getergd wordt door conflicten die ernstige mensenrechtenschendingen met zich meebrengen. Mensen die uit conflictgebieden zoals Darfur, Zuid Kordofan en Blauwe Nijl afkomstig zijn, lopen het hoogste risico om er vervolgd te worden. Het feit dat een verzoeker toestemt tot het zich laten repatriëren naar een land waar hij blootgesteld wordt aan een ernstig risico op het schenden van zijn mensenrechten, zou overeenkomen met het afstand doen van zijn recht op het verbod van foltering (art.3 EVRM). Dit recht is echter absoluut. Volgens het Hof kon de verzoeker hier dan ook geen afstand van gedaan hebben.

Het Hof stelt dat de verzoeker voor zijn uitwijzing zijn vrees voor een mogelijke mensenrechtenschending duidelijk had gemaakt aan de Belgische autoriteiten² en dat het niet volgen van de procedure tot het bekomen van internationale bescherming niet betekent dat art. 3 EVRM geen absoluut recht meer zou zijn. Ook personen die dit verzoek niet indienen dienen beschermd te worden tegen foltering.³

Het is de verantwoordelijkheid van de Lidstaten om te onderzoeken of een verzoeker tot internationale bescherming het risico loopt om in het thuisland blootgesteld te worden aan een schending van art. 3 EVRM.⁴ Bovendien dient een land zichzelf te informeren over de algemene toestand van het land van origine van de verzoeker.⁵ Het Hof stelt niet dat elke persoon die naar Soedan uitgewezen wordt daadwerkelijk het risico loopt om er gefolterd te worden, maar dat de Belgische staat had moeten weten dat Soedan een land is met een hoog risico op een potentiële schending van het verbod op foltering.⁶ Het aantal toegewezen verzoeken tot internationale bescherming voor Soedanezen ligt hoog, zeker voor diegenen die kunnen bewijzen dat ze afkomstig zijn uit Zuid-Korofan. Bovendien is het niet zo dat de verzoeker niet duidelijk gemaakt heeft dat hij er gevaar loopt - dit heeft hij immers meermaals gedaan.⁷ Opvallend genoeg

heeft de Dienst Vreemdelingenzaken na het eerste korte gesprek geen enkele melding gemaakt van de algemene situatie in Soedan en noch van het risico op het schenden van het verbod op foltering dat de verzoeker er zou lopen. Het Commissariaat-Generaal voor Vluchtelingen en Staatlozen publiceerde na de uitwijzing van de verzoeker een rapport over de algemene veiligheidssituatie in Soedan. Volgens het Hof kan de Belgische staat zich niet verschonen van de taak om het risico op foltering van de verzoeker te onderzoeken voor de verwijdering van het grondgebied op basis van een later gepubliceerd rapport.⁸

Wanneer iemand internationale bescherming aanvraagt, draagt deze persoon de bewijslast. Toch is het belangrijk dat de Belgische staat rekening houdt met de praktische obstakels waarop een verzoeker stuit, wanneer de verzoeker poogt aan te tonen dat hij een risico loopt om in het land van origine blootgesteld te worden aan een schending van art. 3 EVRM. Meer specifiek, in deze zaak kan geen document bewijzen dat de verzoeker een beroep kon doen op een advocaat tijdens de eerste weken van zijn detentie.⁹ De gebrekkige begeleiding verklaart tevens de incoherente houding van de verzoeker ten opzichte van zijn verzoek tot internationale bescherming. Het wantrouwen dat bij de verzoeker rees na horen van het nieuws dat de Belgische staat samenwerkt met Soedanese autoriteiten, staat in rechtstreeks verband met het intrekken van zijn verzoek tot internationale bescherming. Zou hij dit ook ingetrokken hebben, mocht hij op dat moment bijgestaan zijn door een advocaat?

Het eerste interview met de Dienst Vreemdelingenzaken gaf de verzoeker niet de kans om zijn vrees voor vervolging te bespreken. Er was geen tolk Arabisch aanwezig en er werd niet gevraagd naar onder meer de redenen van zijn vertrek, zijn vrees voor vervolging en zijn etnische origine. De antwoorden op deze zaken zijn belangrijk want ze worden gebruikt door de instanties die instaan voor de verdere stappen in de procedure tot het verkrijgen van internationale bescherming. Door het vage interview van de Dienst Vreemdelingenzaken werden de kansen op het verkrijgen van internationale bescherming van de verzoeker beknot. Indien verzoeker realistische vooruitzichten gehad zou

1 Déclaration d'Amnesty International, p. 11.

2 EHRM 27 oktober 2020, nr 19656/18, M.A. t. België, § 85.

3 *Id.*, § 86.

4 *Id.*, § 78.

5 *Id.*, § 82.

6 *Id.*, § 89.

7 *Id.*, § 92.

8 *Id.*, § 91.

9 *Id.*, § 99.

hebben op toegang tot internationale bescherming, zouden de asielautoriteiten in staat geweest zijn om een meer diepgaand onderzoek te doen naar het risico op een schending van art. 3 EVRM.¹⁰ Het Hof stelt wel dat dit geen garantie biedt op het toekennen van de internationale bescherming, maar verzoeker moet op z'n minst de kans krijgen dat zijn situatie meer gedetailleerd onderzocht wordt.

Verder is het Hof het ermee eens dat het feit dat de verzoeker ondervraagd is geweest door Soedanese autoriteiten op zich geen schending uitmaakt van art. 3 EVRM, maar het Hof stelt zich wel vragen bij de manier waarop dit interview is verlopen. De verzoeker is niet tijdig geïnformeerd en hij wist niet dat hij er alleen zou zijn. Bovendien is dit interview niet voorafgegaan door een onderzoek van de Belgische staat dat de nood aan bescherming van de verzoeker had kunnen vaststellen.

Artikel 13 EVRM

Het Hof heeft dezelfde feiten bestudeerd in het kader van art. 13 EVRM en besluit dat de Belgische staat het recht op een daadwerkelijk rechtsmiddel van de verzoeker heeft geschonden. Dit omdat de rechtsmiddelen die de verzoeker heeft gebruikt misschien wel doeltreffend waren om een verbod tot verwijdering van het grondgebied te bekomen, maar doelbewust aan de kant geschoven werden door de Belgische staat. De snelheid waarmee de Belgische staat heeft gehandeld toont de vastberadenheid aan om verzoeker van het grondgebied te verwijderen. De verzoeker werd immers op dezelfde dag op een latere vlucht gezet, terwijl men wist of behoorde te weten dat deze persoon helemaal niet mocht worden uitgewezen. Het moedwillig aan de kant schuiven van een rechterlijke uitspraak vormt een schending van art. 13 EVRM.

Commentaar

Wat opvalt in deze zaak is dat de Belgische autoriteiten een vonnis van de voorzitter van de Nederlandse rechtbank van eerste aanleg te Brussel aan de kant schuiven om op een zeer vastberaden wijze de man uit te wijzen naar Soedan. Dus niet zozeer de problemen die zich hebben voorgedaan binnen de procedure tot het verkrijgen van internationale bescherming, maar de houding van de Belgische autoriteiten ten opzichte van een rechterlijke beslissing, springt in het oog. Het Hof meldt niet dat er een structureel probleem is met de Belgische procedure tot het bekomen van internationale bescherming, maar er

zijn wel problemen geweest in deze specifieke zaak. Het was de bedoeling dat de verzoeker op nationaal niveau deze problemen zou aankaarten met als doel de internationale bescherming te bekomen, maar voor dit zelfs kon gebeuren werd hij door België uitgewezen naar Soedan. Hieruit kan een vastberadenheid worden afgeleid van de Belgische staat om personen terug te verwijzen naar Soedan, een plek waarvan geweten was of geweten zou moeten zijn dat er een reëel risico bestaat op een schending van art. 3 EVRM.

Het naast zich neerleggen van een rechterlijke beslissing in een uitwijzingszaak kan gelinkt worden aan het politieke klimaat dat in 2018 heerste. Staatssecretaris voor Asiel en Migratie Theo Francken had de overeenkomst met Soedan gesloten en wou het Maximiliaanpark, waar vele Soedanezen tijdelijk verbleven op hun doortocht naar het Verenigd Koninkrijk, "opgekuist"¹¹ zien. Mogelijk zette dit beleid de Belgische autoriteiten aan om vastberaden de verzoeker - ondanks een rechterlijk verbod op uitwijzing naar Soedan - uit te wijzen.

Niet alleen in deze zaak, maar ook in de zaak-Trabelsi¹² toonde de Belgische staat zich bijzonder hardleers wat betreft het volgen van rechterlijke beslissingen. In deze zaak had het Europees Hof voor de Rechten van de Mens de Belgische overheid de voorlopige maatregel opgelegd die inhield dat de verzoeker niet naar de Verenigde Staten uitgewezen mocht worden. Het Hof heeft tot driemaal toe het verzoek van de Belgische staat, dat als doel had de voorlopige maatregel op te heffen, geweigerd. Het Hof heeft zijn beslissing telkens uitvoerig gemotiveerd. Toch besloot de Belgische staat om de persoon, terwijl de voorlopige maatregelen van kracht waren, naar de VS uit te wijzen.

Deze laatste veroordeling van de Belgische overheid heeft opnieuw getoond dat de Belgische overheden niet altijd geneigd zijn om nationale en zelfs uitspraken op supranationaal niveau na te leven. Opmerkelijk is dat in de zaak M.A. t. België het Hof vrij mild lijkt te zijn. Het wijst België niet terecht voor het niet respecteren van een rechterlijke beschikking door rechtspraak te citeren die verband houdt met dit thema. Principes als respect voor de rechtstaat en de scheiding der machten worden niet aangehaald en schitteren door hun afwezigheid.

Bijkomend toont deze zaak dat er niet noodzakelijk iets mis is met de procedure tot het verkrijgen van internationale bescherming in België in het algemeen, maar dat in deze specifieke zaak erg veel procedurele

¹⁰ *Id.*, § 102-104.

¹¹ R.Arnoudt, 'Theo Francken haalt zich digitale woede op de hals met "#opkuisen", 14 september 2017, te consulteren op: <https://www.vrt.be/vrtnews/nl/2017/09/14/theo-francken-haalt-zich-digitale-woede-op-de-hals/>.

¹² EHRM 4 september 2014, nr. 140/10, *Trabelsi t. België*.

Rechtspraak

misstappen begaan zijn die op hun beurt de toegang tot het verkrijgen van internationale bescherming voor verzoeker belemmerden. Het Hof begrijpt het standpunt van de Belgische staat en merkt ook op dat de verzoeker zelf een aantal handelingen stelde die nadelig zijn voor het verkrijgen van internationale bescherming. Toch geeft zij meer gewicht aan de versie van de verzoeker dan aan de versie van de Staat wat betreft de procedurele bescherming van de verzoeker.¹³ Het Hof besluit dat er geen garantie is dat de verzoeker internationale bescherming

zou krijgen indien hij deze zou aanvragen, maar de procedurele misstappen hebben zelfs deze uitkomst verhinderd, aangezien zijn verzoek tot internationale bescherming niet behandeld kon worden.¹⁴ Het Hof lijkt te willen verduidelijken dat ook wanneer een persoon het land illegaal binnenkomt en niet makkelijk lijkt mee te werken met de Belgische instanties (de verzoeker spreekt enkel Arabisch, wordt wantrouwig, wil bepaalde formulieren niet invullen), dit geenszins betekent dat deze niet het recht heeft op een grondige en correcte procedure.

¹³ EHRM 27 oktober 2020, nr 19656/18, M.A. t. België, § 99.

¹⁴ *Id.*, § 105.

Vivaldi op het ritme van de mensenrechten: Een analyse van het regeerakkoord Alexander De Croo I

Aurélie Van Baelen*

Het leek lang onmogelijk. Meer dan eens werden nieuwe verkiezingen op tafel gegooid om uit de politieke impasse te geraken. Maar na welgeteld 493 dagen was het dan toch zover: België was een volwaardige regering met kersverse premier én een regeerakkoord rijker. Naast aandacht voor (mentale) gezondheid, het efficiënt aanpakken van de huidige coronacrisis en hervormingen op vlak van justitie en politie, lopen diversiteit, gelijkheid en inclusie als een rode draad doorheen het akkoord. Premier De Croo wil van België een 'toonbeeld in Europa van economisch dynamisme, doeltreffende solidariteit en duurzame ontwikkeling' maken.¹ Dit zijn ambitieuze woorden waarbij meteen een kanttekening geplaatst moet worden. Het federale regeerakkoord geeft immers voor veel aangelegenheden louter intenties weer, zonder deze nader uit te werken. Een inschatting van de concrete impact op het vlak van mensenrechtenbescherming blijft voorlopig dus moeilijk. Hoewel het regeerakkoord slechts een oppervlakkige analyse toelaat, doorloopt volgend artikel de partituur van Vivaldi op het ritme van de mensenrechten.

Recht op de hoogst mogelijke gezondheidsstandaard

Als één sector het zwaar te verduren heeft (gekregen) tijdens de coronacrisis, dan is het wel de gezondheidszorg. Niet verwonderlijk dus dat deze sector, en ons recht op de hoogst mogelijke gezondheidsstandaard² in het algemeen, een centrale plaats inneemt in het nieuwe regeerakkoord. Naast de nodige financiële injecties, belooft de

regering een 'maximale transparantie' inzake de kwaliteit van de ziekenhuizen en zorginstellingen. Door het oprichten van een gezondheidsdata-autoriteit, die alle gezondheidszorggegevens zal centraliseren, moet de bewuste en geïnformeerde patiënt betere keuzes kunnen maken. Hier rijzen meteen enkele vragen. Zal iedereen effectief de kans krijgen om zulke bewuste keuzes te maken? Zal toegang tot de relevante data, in combinatie met de kostprijs van de zorg niet bepaalde bevolkingsgroepen bevoordelen en andere benadelen? Bewustzijn is immers niet per definitie gelijk aan de *mogelijkheid* om een betere keuze te maken. België is reeds op de vingers getikt omwille van een blijvende ongelijkheid inzake toegang tot adequate gezondheidszorg.³ Het louter oprichten van een centrale gezondheidsdata-autoriteit, lijkt alvast niet de vereiste stap voorwaarts om deze kloof te kunnen verkleinen.

In de strijd tegen allerlei, niet nader gespecificeerde, ziekten zet de regering in op 'preventie en indijking'. Dit voornemen past in het kader van haar verplichting 'de oorzaken van een slechte gezondheid zoveel mogelijk weg te nemen' zoals omschreven in onder meer het Herzien Europees Sociaal Handvest en het Verdrag voor Economische, Sociale en Culturele Rechten.⁴ Men wil hiervoor onder andere vervuiling en slechte voeding terugdringen. Een doeltreffend en efficiënt antitabaksbeleid blijkt een essentieel onderdeel en ook verslavingsproblematiek (drugs, alcohol, etc.) krijgt de nodige aandacht. Hoe zulk antitabaksbeleid of het aanpakken van de verslavingsproblematiek vorm zal krijgen, blijft voorlopig wel koffiedikkijken.

Opvallend, en bijzonder positief, is de nadruk op geestelijke gezondheidszorg en mentaal welzijn. Ieder mens heeft immers recht op de hoogst mogelijke

* Aurélie Van Baelen is wetenschappelijk medewerkster aan de Faculteit Recht en Criminologie, Vakgroep Europees, Publiek en Internationaal Recht, van de Universiteit van Gent.

1 A. De Croo en P. Maignette, *Verslag van de Formateurs*, Brussel, 30 september 2020, inleiding.

2 Zoals vervat in art. 23, lid 3, 2° GW; art. 12 Internationaal Verdrag 3 januari 1976 inzake Economische Sociale en Culturele Rechten (IVESCR); art. 11 en 13 Herzien Europees Sociaal Handvest van 3 mei 1996 (HESH); artt. 2,3 en 8 Verdrag 4 november 1950 tot bescherming van de rechten van de mens en fundamentele vrijheden (EVRM).

3 CSC 26 Maart 2020, E/C.12/BEL/CO/5, , p. 8.

4 Art. 11, lid 1 HESH; zie ook art. 12, lid 2 (c) IVESCR.

Mensenrechtenanalyse

gezondheidsstandaard en geestelijke gezondheid is hier een onlosmakelijk onderdeel van.⁵ De Vivaldi-regering wil naar een gezondheidssysteem dat, naast fysiek welzijn, gericht is op 'welbevinden, empowerment, veerkracht, participatie en zingeving'. Concreet wordt de terugbetaling van psychologische zorgen en klinisch orthopedagogen prioritair. Ook de wet over de bescherming van geesteszieke personen zal grondig worden hervormd. Een stap in de goede richting. Mentaal welzijn is immers een recht, geen luxe en dat moet zich ook vertalen op het niveau van het beleid.

Momenteel wordt de grootste aanslag op onze fysieke én mentale gezondheid echter gepleegd door de heersende coronapandemie. Daar belooft de regering ons op een sociale en leefbare wijze doorheen te loodsen. Voor eventuele volgende epidemieën zal er een generiek pandemieplan worden uitgewerkt. Zo wil België 'mee in de frontlinie staan in de bestrijding van toekomstige ziekten'. Met deze belofte lijkt de nieuwe regering opnieuw tegemoet te komen aan één van de positieve verplichtingen die op staten rusten in het kader van de progressieve realisatie van het recht op de hoogst mogelijke gezondheidsstandaard.⁶ Er was een crisis voor nodig, maar de huidige regering zal eindelijk de nodige aandacht geven aan onze gezondheid (szorg). Althans, zo lijkt het, want de intenties gaan niet gepaard met concrete maatregelen die getuigen van een algehele en gecoördineerde aanpak.

Verbod op discriminatie en diversiteit

Naast een focus op gezondheid, is de strijd tegen discriminatie één van de stokpaardjes van de Vivaldi-regering. Zo komt er eindelijk een Nationaal Actieplan tegen Racisme en een grondige evaluatie van de huidige antidiscriminatie- en racismewetten. Daarnaast moet de arbeidsmarkt inclusiever worden. Dit moet verwezenlijkt worden door werkgevers op de werkvloer bewust te maken van het belang

van non-discriminatie. Praktijktesten, in de vorm van academische monitoring van diversiteit en discriminatie op sectorniveau, zullen hiervoor ingevoerd worden. *An sich* is dit positief. Kati Verstrepen, mensenrechtenadvocate en voorzitter van de Liga voor Mensenrechten, merkt echter terecht op dat een onafhankelijke beslissing van de sociale inspectie hier sterker was geweest.⁸ Ze geeft wel aan dat het invoeren van praktijktesten desondanks een duidelijk signaal geeft dat de regering tot concrete actie wil overgaan wanneer het over discriminatie gaat. Anders dan op veel andere vlakken, waar de intenties vaag blijven, wordt hier dus wel een concreet plan weergegeven.

Voor personen met een handicap zal er gewerkt worden aan een 'universeel toegankelijkheidsplan'. Dit plan moet de fysieke en digitale toegankelijkheid van de rechtspraak, het openbaar vervoer en de overheidsgebouwen verbeteren. De regering belooft tevens extra inspanningen te doen voor de tewerkstelling van personen met een handicap bij overheidsdiensten, dit bovenop een personeelsbestand dat de diversiteit in de samenleving weerspiegelt. Dit werd tijd, want de werkgelegenheidsgraad van personen met een handicap in ons land ligt al enige tijd ver onder het Europese gemiddelde.⁹ Met dit plan geeft de regering ook gehoor aan de bezorgdheid van verschillende VN-Comités, die vaststelden dat deze kwetsbare groep nog te vaak, en op verschillende domeinen, in de kou blijft staan.¹⁰ Hopelijk brengt de Vivaldi-regering hier effectief verandering in.

Ten slotte hinkelt België al lange tijd achterop wat betreft het bestaan van een mensenrechteninstituut met internationale A-status in overeenstemming met de zogenaamde Paris Principles.¹¹ Daar belooft de regering deze legislatuur verandering in te brengen. Er wordt gestreefd naar een 'interfederaal' instituut, inclusief klachtenprocedure. Er is wel eerst nood aan een samenwerkingsakkoord tussen de federale overheid en de deelstaten. Ook de vormen van overleg tussen sectororganisaties en dit instituut moeten

5 Zie art. 25 Universal Declaration of Human Rights; art. 12 IVESCR.

6 Zie art. 12, lid 2(c) IVECSR en art. 11, lid 3 HESH.

7 Vervat in artt. 10 en 11 GW; art. 14 EVRM en 12e Protocol bij het EVRM; artt. 2,1 en 26 Internationaal Verdrag 19 december 1966 inzake burgerrechten en politieke rechten (BUPO); artt. 2,2 en 3 IVESCR; art. E HESH.

8 K., Verstrepen, "Regeerakkoord heeft intentie om in België terug een warme en meer menselijke maatschappij te creëren", *Knack* 2020, beschikbaar op <https://www.knack.be/nieuws/belgie/regeerakkoord-heeft-intentie-om-in-belgie-terug-een-warme-en-meer-menselijke-maatschappij-te-creeren/article-opinion-1648053.html>.

9 Universeel Periodiek Onderzoek (UPO), Parallel Rapport van het NMRI, Unia en Myria, 38ste sessie, mei 2021, p. 14, beschikbaar op https://www.unia.be/files/Documenten/Publicaties_docs/UPR_2020_NL_marzo.pdf.

10 Zie Concluding Observations on the Initial Report of Belgium of the Committee on the Rights of Persons with Disabilities (28 October 2014), U.N. Doc. CRPD/C/BEL/CO/1; National report submitted in accordance with paragraph 5 of the annex to the Human Rights Council resolution 16/21 – Belgium (6 December 2019), U.N. Doc. A/HRC/WG.6/24/BEL/1, p. 3; Concluding observations on the fifth periodic report of Belgium of the Committee on Economic, Social and Cultural Rights (26 March 2020), U.N. Doc. E/C.12/BEL/CO/5, p. 4.

11 HRC 2019 p. 3; Concluding observations on the sixteenth to nineteenth periodic reports of Belgium of the Committee on the Elimination of Racial Discrimination (14 March 2014), U.N. Doc. CERD/C/BEL/CO/16-19, p. 2.

Mensenrechtenanalyse

duidelijk worden omschreven.¹² Deze werkpunten zijn uitermate belangrijk voor het optimaal functioneren van het mensenrechteninstituut en verdienen bijgevolg nog de nodige aandacht. Desalniettemin zijn we vooral tevreden dat het Federaal Instituut voor de Rechten van de Mens eindelijk het daglicht zal zien.

Gendergelijkheid

"Het is de eeuw van de vrouw", zo verklaarde Alexander De Croo in zijn regeringsverklaring.¹³ Dat de premier voorstander is van gendergelijkheid en diversiteit blijkt in een oogopslag uit de samenstelling van zijn regering. Die bestaat voor het eerst in de Belgische geschiedenis uit tien vrouwen en tien mannen. Bovendien is één van de vrouwen openlijk transgender en zijn er drie ministers die de regering kleur geven. Als het kernkabinet nu net zo gendergelijk en divers zou zijn, hadden we helemaal een 'ongezien' regering. Dit blijft echter wit en opvallend mannelijk. Concreet wordt het streven naar gendergelijkheid en de bestrijding van discriminatie op grond van gender onder meer weerspiegeld in het nemen van aanvullende maatregelen die de administratie en overheidsbedrijven aan de top 'voldoende genderevenwichtig' moeten maken. Verder moet de loonkloof tussen mannen en vrouwen 'werkzamer'. Wat dit precies inhoudt is onduidelijk. Het is dan ook nog maar de vraag of de regering met een 'werkzamere' loonkloof tegemoetkomt aan de aanbevelingen van verscheidene VN-Comités om 'specifieke en proactieve maatregelen' te nemen die de loonkloof verkleinen.¹⁴ Overigens blijkt niet dat de regering in dit kader aandacht schenkt aan intersectionaliteit, ofwel situaties waarin vrouwen discriminatie of onderdrukking ervaren door de interactie van verschillende factoren, wat hen extra kwetsbaar maakt. Nochtans werd ook dit uitdrukkelijk genoemd door VN-Comités.¹⁵

Bij de hervorming van het strafwetboek wordt gendergerelateerd geweld, op aanbevelen van diezelfde VN-mensenrechtenorganisaties, prioritair.¹⁶ De regering neemt zich dan ook voor femicide, het

vermoorden van vrouwen of meisjes louter omdat ze vrouw zijn, als afzonderlijk misdrijf op te nemen in het nieuwe strafwetboek. Een veelbelovend initiatief dat zich echter zal moeten vertalen in daadwerkelijke actie. Zo moeten gegevens over femicide beter bijgehouden worden en moet het beleid daar effectief op worden afgestemd. Tevens, hoewel femicide de nodige aandacht verdient, mag dit initiatief niet de suggestie creëren dat een vrouw die het leven laat, erger zou zijn dan wanneer het een man betreft. Een mogelijke oplossing zou zijn een strafverzwaring te voorzien in geval van femicide, zoals nu al bestaat voor een racistische moord.¹⁷ Naast femicide, wordt ook de strijd aangeboden met huiselijk en seksueel geweld gericht tegen vrouwen. De Conventie van Istanbul¹⁸ zal als leidraad dienen bij een nog op te stellen actieplan.¹⁹

Ten slotte stelt het regeerakkoord dat "elke persoon zelf over haar/zijn/hun genderidentiteit [beschikt]." In dit kader belooft de regering om de Transgenderwet van 2017, die na een uitspraak van het Grondwettelijk Hof aangepast dient te worden, in overeenstemming te brengen met de grondrechten.²⁰ De betrokken wet voorziet namelijk niet in de mogelijkheid voor personen met een non-binaire genderidentiteit om de geslachtsregistratie te wijzigen, wat in strijd is met het gelijkheidsbeginsel.²¹

Strijd tegen armoede

Vivaldi wil de strijd met armoede en sociale uitsluiting aangaan, en stelt hiervoor het 'Plan Armoedebestrijding' voor. Naast het geven van een stem in het beleid aan mensen in armoede, voorziet dit actieplan in het actief en vroegtijdig opsporen van armoede, het beter bereiken van mensen in armoede, het inkomen en gebruik van rechten van gezinnen in armoede verbeteren en het voorzien van duurzame banen. Er zal tevens ingezet worden op het niet missen van kansen door het niet opnemen van bepaalde rechten door mensen die in armoede verkeren. Voorts zullen de uitkeringen worden opgetrokken 'richting de armoedegrens'.²² Ten slotte wil de Vivaldi-regering,

12 UPO 2021, p. 5; HRC 2019, p. 2.

13 Speech Alexander De Croo, beschikbaar op <https://www.vrt.be/vrtnws/nl/2020/09/30/alexander-de-croo-brengt-verbindinge-boodschap-als-toekomstige-p/>.

14 Concluding observations on the seventh periodic report of Belgium of the Committee on the Elimination of All Forms of Discrimination Against Women (7 November 2014), U.N. Doc. CEDAW/C/BEL/CO/7, p. 3; Concluding Observations on the fifth periodic report of Belgium of the Committee on Economic, Social and Cultural Rights (24 March 2020), U.N. Doc. E/C.12/BEL/CO/5.

15 Idem.

16 Idem.

17 Liesbet Stevens in E., Bergmans, "Is het dan minder erg dat een man vermoord wordt?", *De Standaard* 2020, beschikbaar op https://www.standaard.be/cnt/dmf20201001_97955004.

18 Eur. Raad, Verdrag van de Raad van Europa inzake het voorkomen en bestrijden van geweld tegen vrouwen en huiselijk geweld, Istanbul, 11.V.2011.

19 Kamer 6 november 2020, Doc. 55 1610/022, p. 6.

20 GwH 29 juni 2019, nr. 99/2019.

21 Artt. 10 en 11 GW.

22 Verhoging met 10,75% over de periode 2021-2024, zie Kamer, 3 november 2020, Doc. 55 1610/012, p. 33.

Mensenrechtenanalyse

met het oog op eenieders recht op huisvesting, dakloosheid tegengaan via trajecten van 'housing-first'.²³

Het blijft voornamelijk gissen naar de concrete en effectieve maatregelen die dit plan ten uitvoer zullen brengen, maar het voorgestelde Plan Armoedebestrijding lijkt ambitieus en dit is broodnodig. België heeft immers haar doelstelling om tegen 2020 380.000 mensen uit de armoede of de sociale uitsluiting te tillen niet gehaald.²⁴ Hopelijk kan de huidige regering met behulp van dit plan, maar vooral ook met gecoördineerde maatregelen wél een grote stap vooruit zetten richting de progressieve realisatie van het recht op bescherming tegen armoede en sociale uitsluiting.

Hopelijk vergeet de regering haar strijd tegen discriminatie en racisme niet door te trekken naar dit beleidsdomein. Rapporten van verscheidene organisaties hebben immers uitgewezen dat mensen met een migratie-achtergrond te maken krijgen met tal van obstakels die verhinderen dat zij ten volle kunnen genieten van hun sociale, culturele en economische rechten.²⁵ Bijgevolg zijn zij extra kwetsbaar om in armoede verzeild te geraken. Uit het regeerakkoord blijkt alvast niet dat hier bijzondere aandacht aan zal worden besteed.

Asiel en migratie

De toon en stijl van het asielbeleid moeten veranderen. In het regeerakkoord heeft dit zich concreet vertaald in een focus op kortere procedures (binnen de zes maanden), en een 'humaan', 'kordaat' en 'strikt' terugkeerbeleid. Het inzetten op kortere procedures lijkt enerzijds positief. De huidige procedures kunnen immers ontzettend lang aanslepen. Anderzijds zijn kortere procedures niet noodzakelijk gericht op het bieden van een snellere rechtszekerheid aan de asielzoeker. De inkorting kan evengoed tot doel hebben mensen zo snel mogelijk van het grondgebied te kunnen verwijderen. Dat kan dan weer nefaste gevolgen met zich meebrengen, zoals het niet waarborgen van procedurele noden of het voeren van inhoudelijk kwalitatief onderzoek. De nieuwe regering

zal zich hiervoor moeten hoeden.

Wat het terugkeerbeleid betreft, is de reactie ook niet bijzonder positief. Dit heeft voornamelijk te maken met het feit dat Vivaldi de voorgestelde benadering met als uitgangspunt toekomstoriëntering, niet heeft gevolgd.²⁶ Bij deze alternatieve benadering behoort terugkeren voor mensen zonder wettig verblijf nog steeds tot de mogelijkheden, maar ze is tegelijkertijd veel 'mensenrechtenvriendelijker' omdat rekening gehouden wordt met de situatie van elke individuele mens.

De regering belooft tevens een verdere inspanning te leveren teneinde gedetineerden zonder de Belgische nationaliteit, die veroordeeld zijn tot een straf van meer dan vijf jaar, hun straf te laten uitzitten in hun land van herkomst. Voor gedetineerden die geen recht (meer) hebben op verblijf zal de huidige regering zich inspannen om hen onmiddellijk bij vrijlating of strafeinde terug te sturen naar hun land van herkomst 'en dit gebeurt uiteraard steeds met respect voor de mensenrechten'.

Dat een uitwijzing 'met respect voor de mensenrechten' dient te gebeuren is nogal wies. Zo niet riskeert ons land zich schuldig te maken aan een schending van het principe van non-refoulement, dat staten verbiedt om asielzoekers terug te sturen naar een land waar zij een risico lopen op foltering, en derhalve een schending van artikel 3 EVRM.²⁷ Overigens is het sedert lang vaste rechtspraak van het EHRM dat zulke uitwijzingen, op het niveau van mensenrechtenschendingen, en ondanks het bekomen van 'diplomatic assurances', risicovol zijn en blijven.²⁸ Opmerkelijk is het feit dat het VN-Comité tegen Foltering in haar laatste periodiek rapport aan ons land reeds haar bezorgdheid uitte omtrent de praktijk waarbij individuen teruggestuurd worden van zodra er zulke bilaterale akkoorden gesloten worden met het betrokken land van herkomst.²⁹ Deze bezorgdheid lijkt de regering dus niet meteen te erkennen.

De regering heeft wel aangekondigd minderjarige asielzoekers, en in het verlengde hun gezin, niet meer in detentie te zullen plaatsen. Dit lijkt alvast in overeenstemming te zijn met het *Muskhadzhiyeva*-arrest van het EHRM, waarin de Belgische praktijk

23 Art. 31 HESH; art. 11 IVESCR.

24 UPO 2021, p. 3.

25 Concluding observations on the sixteenth to nineteenth periodic reports of Belgium of the Committee on the Elimination of Racial Discrimination (14 March 2014), U.N. Doc. CERD/C/BEL/CO/16-19, p.5.

26 Verstrepen 2020.

27 Het principe van 'non-refoulement' is gewoonterecht. Tevens is dit principe teruggevonden in onder andere art. 33 van de Geneva Refugee Convention en bijhorend Protocol; art. 3 EVRM; art. 3 Convention against Torture; art. 7 International Covenant on Civil and Political Rights.

28 Zie onder meer EVRM 15 november 1996, nr. 22414/93, 'Chahal t. VK'; EVRM 28 februari 2008, nr. 37201/06, 'Saadi t. Italië'; EVRM 13 december 2012, nr. 39630/09, 'El-Masri t. Macedonië'.

29 Concluding observations on the third periodic report of Belgium of the Committee against Torture (3 January 2014), U.N. Doc. CAT/C/BEL/CO/3, p. 7.

Mensenrechtenanalyse

om gezinnen met kinderen in gesloten centra te plaatsen, werd aangeklaagd.³⁰ Het is tevens één van de mensenrechtenkwesties waarvoor België het de laatste jaren zwaar te verduren kreeg van verscheidene VN-mensenrechtenorganen.³¹

Ten slotte komt er een nieuw Migratiewetboek. Gelet op de huidige ondoorzichtige en soms tegenstrijdige wetgeving, is er ongetwijfeld nood aan een nieuw instrument dat de bestaande wetgeving verduidelijkt en de grondrechten versterkt. In tegenstelling tot haar voorgangers, belooft Vivaldi hierbij beroep te doen op experts en andere betrokken spelers. Verscheidene mensenrechtenorganisaties hopen althans dat een grondig debat de transparantie zal garanderen, en dat er respectievelijk rekening gehouden zal worden met reeds gedane aanbevelingen van experts en stakeholders.³² Voorts lijkt er op het vlak van asiel en migratie, althans inhoudelijk, niet echt een andere koers te worden gevaren dan de vorige regering.

Ethische kwesties

Wat ethische dossiers betreft, is het regeerakkoord uiterst voorzichtig. Wellicht is dit het gevolg van de vele compromissen die gesloten zijn om tot deze regering te komen. Meer in het algemeen engageren de partijen zich ertoe om voor 'ethische thema's een multidisciplinair team van experts de opdracht te geven wetgeving wetenschappelijk te evalueren en te toetsen aan de praktijk om zo lacunes in de wetgeving te inventariseren en voorstellen tot aanpassing uit te werken vooraleer in consensus wetgevende initiatieven te nemen'. Dit wordt allicht relevant voor een aantal ethische dossiers, waaronder een mogelijke uitbreiding van de gevallen waarin euthanasie kan worden gezocht.

Het regeerakkoord verwijst wel expliciet naar het hangende voorstel om abortus van twaalf naar achttien weken te verlengen. Dit dossier zal verder uitgebreid bestudeerd worden, alvorens naar een compromis gezocht wordt. Een definitief voorstel en de stemming hiervan blijft dus nog even toekomstmuziek. Het dossier omtrent abortus lijkt zo definitief op de lange baan geschoven te worden. Een jammere zaak voor een regering die zich elders zo vooruitstrevend en ambitieus wil opstellen. Toegegeven, de heersende rechtspraak vereist geen minimumtermijn gedurende welke vrouwen het recht moeten hebben om abortus

uit te voeren.³³ Echter, een uitbreiding tot achttien weken zou een verdergaande bescherming van het recht op bescherming van het privéleven van de vrouw inhouden. Voorts, gelet op het heersende klimaat waar het recht op abortus in verschillende Europese landen verder aan banden gelegd wordt, was een duidelijk standpunt, pro uitbreiding, mooi geweest.

Politie en justitie

Een nieuwe legislatuur betekent een nieuwe hervorming van de politieopleiding. De hervorming lijkt getekend door een reeks recente gebeurtenissen binnen de politie zoals het 'Chovanec-schandaal' en de 'Black Lives Matter'-beweging. Zo zullen de agenten tijdens hun opleiding een diversiteitstraject doorlopen. Wat het 'Chovanec-schandaal' echter ook pijnlijk blootlegde, en wat ontbreekt in het regeerakkoord, is aandacht voor de algemene cultuur binnen de verschillende korpsen. Ook hier moet aan gewerkt worden. Eén van de mogelijkheden die geopperd worden, is het initialiseren van een volwaardige bacheloropleiding voor politierekruten.³⁴ De affaire Chovanec en Black Lives Matter hebben vermoedelijk ook ter inspiratie gediend voor het opnemen van 'zero tolerance' voor misbruik van het geweldsmonopolie door politieagenten als agendapunt in het regeerakkoord. De politie blijft zichzelf wel controleren, wat meteen de nodige alarmbellen doet afgaan op het vlak van onpartijdigheid, onafhankelijkheid en effectiviteit.

Nieuw is de invoering van het 'i-Police systeem'. Op basis van alle mogelijke bestaande data laat dit systeem onder meer toe aan *predictive* of 'voorspellend' politiewerk te doen. Grote voorzichtigheid is hier echter geboden, want dergelijk systeem brengt een enorm risico op discriminatie, en meer bepaald etnische profilering, met zich mee. Een grondig en transparant debat met relevante stakeholders en middenveldorganisaties is in feite een 'must', alvorens dit systeem effectief in de praktijk gebruikt kan worden.

Voorts belooft de regering - eindelijk - fors te investeren in het gevangeniswezen. Hervorming van het gevangeniswezen is nodig, niet in het minst om tegemoet te komen aan de arresten Vasilescu en W.D., zogenaamde pilootarresten die het Europees Hof voor de Rechten van de Mens (hierna 'EHRM') gevelde heeft tegen België.³⁵ In deze zaken besloot het Hof tot een

30 EHRM 19 januari 2010, nr. 41442/07, 'Muskhadzhiyeva e.a. t. België'.

31 HRC 2020 p. 13; HRC 2019, p. 5; Concluding observations on the combined fifth and sixth periodic report of Belgium (28 February 2019), U.N. Doc. CRC/C/BEL/CO/5-6, p. 11.

32 UPO 2021, p. 3.

33 Zie EHRM 16 december 2010, nr. 25579/05, A,B,C t. Ierland.

34 Verstrepen 2020.

35 EHRM 25 november 2014, nr. 64682/12, 'Vasilescu t. België'; EHRM 6 december 2016, nr. 73548/13, 'W.D. t. België'.

Mensenrechtenanalyse

schending van artikel 3 EVRM op basis van tal van elementen die, volgens het EHRM, in belangrijke mate te wijten zijn aan de structurele overbevolking in de Belgische gevangenissen - een hardnekkig probleem dat ook door VN-mensenrechtenorganen steevast als werkpunt wordt aangestipt en dat tot nog toe geen enkele regering succesvol heeft weten aan te pakken.³⁶

Daarnaast moet kleinschalige detentie de re-integratie van gevangenen bevorderen en wordt de capaciteit van forensische psychiatrische centra voor geïnterneerden verder uitgebreid. Dit laatste is bijzonder positief. Geïnterneerden hebben nood aan gepaste psychiatrische zorg en dat rijmt niet met het plaatsen van deze individuen in een gewone gevangenis. Ook hiervoor is ons land overigens al meermaals veroordeeld door het EHRM.³⁷ De oudste veroordeling dateert van 1998. Hoog tijd dus dat hier de nodige aandacht - en het nodige budget - aan wordt besteed.

Een menselijker beleid wordt ook doorgetrokken naar justitie. Een broodnodige herwaardering van grondwettelijke rechten en vrijheden staat op de agenda. Vrouwe Justitia moet tevens toegankelijker.³⁸ Daarom belooft Vivaldi, in het kader van armoedebestrijding en de strijd tegen discriminatie, om erop toe te zien dat kwetsbare groepen eenvoudiger en beter toegang krijgen tot rechtsbijstand. Dit moet voorkomen dat deze groepen of individuen kansen missen door het niet opnemen van hun rechten.

Op het internationale toneel

Vivaldi richt haar blik ook op het internationale toneel. Na de gemiste klimaatafspraken en het beschamende schouwspel rond het VN-migratiepact, onderschrijft de nieuwe regering stellig het multilateralisme en bevestigt hiermee ook het pro-Europese engagement van ons land. De internationale bevordering van mensenrechten, waaronder LGBTQIA+ rechten, rechten van minderheden en kinderrechten vormen het uitgangspunt op dit vlak. Voorts engageert de regering zich om actief en constructief deel te nemen aan de onderhandelingen over het toekomstig VN-verdrag inzake 'Business and Human Rights'. Ook het overzeese optreden van België, en meer bepaald van de Belgische militairen, ontsnapt niet aan de aandacht. In het kader van haar verplichtingen onder het internationaal humanitair recht, zal de

regering immers onderzoeken of burgerslachtoffers, die vielen bij acties van het Belgische leger, vergoed kunnen worden. Verder belooft Vivaldi een proactieve rol te spelen in de politieke strijd voor nucleaire ontwapening en non-proliferatie op mondiaal niveau. Een expliciete bevestiging van datgene waar tal van humanitaire organisaties al jaren voor pleiten teneinde het menselijk lijden tijdens gewapende conflicten zoveel mogelijk te beperken. Een kleine kanttekening: deze belofte doet geen afbreuk aan engagementen en verplichtingen binnen de NAVO. Het publieke geheim in Kleine Brogel zal dus naar alle waarschijnlijkheid nog even worden bewaard. Logischerwijs blijft Congo, en het Grote Merengebied in zijn geheel, een centrale pijler in het buitenlandbeleid. In de nasleep van de 'Black Lives Matter'-beweging, die meer dan ooit de littekens van het Belgische koloniaal verleden blootlegde, betuigt de regering haar openlijke steun voor werkzaamheden die 'het verleden levend houden' en verwijst in dit verband naar de 'Metis-Resolutie' en de Commissie 'Congo/koloniaal verleden'.

Data overload

Een opvallende aanwezigheid in het ganse regeerakkoord is 'data'. Het verzamelen en delen van data, alsook het oprichten van data-autoriteiten komt meermaals terug. Het doel hiervan is een 'efficiëntere' en 'slimmere' werking van de verschillende overheidsdiensten. Dat de regering dit belooft te doen met respect voor ons recht op privacy is een *conditio sine qua non* en voorkomt menig wenkbrauwgefrons niet. Vragen omtrent enig toezicht op deze verschillende databanken, (correct) gebruik van onze data en het voorzien van een eventueel klachtenmechanisme in geval van onjuist datagebruik, worden vooralsnog niet beantwoord.

De regelgeving hieromtrent is nochtans duidelijk en verplicht overheden de nodige voorzichtigheid aan de dag te leggen bij het verzamelen en gebruik van persoonlijke data. Het uitwisselen van informatie tussen overheidsinstanties onderling maakt op zich dan wel geen schending uit van het recht op privacy, ze moeten hierbij de nodige voorzichtigheid aan de dag leggen.³⁹ Zo moeten overheden op een transparante en vertrouwelijke wijze met onze data omgaan.⁴⁰ Bovendien moeten individuen de mogelijkheid hebben om tegen het gebruik van hun data te protesteren en te vragen hun data uit het systeem te laten verwijderen.⁴¹ De regering zal nog moeten

36 HRC 2019, p. 5; CAT 2014, p. 6.

37 Zie: EHRM 30 juli 1998, Nr. 61/1997/845/1051, 'Aerts t. België'; EHRM 6 december 2016, Nr. 735448/13, 'W.D. t. België'.

38 CESC 2020, p. 9.

39 Artt. 21 & 17 EU GDPR.

40 Artt. 13 & 14 EU General Data Protection Regulation (GDPR), 2016/679; EHRM 27 augustus 1997, nr. 74/1996/693/885, 'M.S. t. Zweden'.

41 EHRM 27 augustus 1997, nr. 74/1996/693/885, 'M.S. t. Zweden'.

Mensenrechtenanalyse

verduidelijken hoe ons recht op privacy concreet beschermd zal worden.

Vrijheid van godsdienst

Ten slotte een positieve noot om mee af te sluiten. In het kader van de vrijheid van godsdienst zoals vervat in onder meer artikel 9 EVRM, heeft de Vivaldi-regering alvast wél een concrete stap gezet. Het regeerakkoord bevestigt immers dat boeddhisme wordt erkend als niet-confessionele levensbeschouwing.

Conclusie

Uit de analyse die in deze bijdrage wordt aangereikt, blijkt dat het regeerakkoord de nodige aandacht besteedt aan de mensenrechten en dat verschillende beleidsintenties een (mogelijk) belangrijke impact

hebben op mensenrechtenbescherming. Een impact die veelal positief is, maar op bepaalde vlakken ook negatief. De regering wil de burger laten zien dat ze grootse plannen heeft voor België en van ons land een toonbeeld wil maken op meerdere domeinen. Deze ambitie gaat jammer genoeg niet gepaard met concrete plannen en ideeën. Het regeerakkoord bevat tal van losse eindjes en vage beleidspunten, wat heel wat vragen doet rijzen.

Desalniettemin is de *houding* van de regering, op basis van het regeerakkoord, ten aanzien van de mensenrechten, overwegend goed. De regering lijkt verscheidene aanbevelingen van (VN-) mensenrechtenorganisaties ter harte te nemen en vertaalt deze naar intenties bij verschillende beleidsdomeinen. De eigenlijk *impact* daarentegen blijft voorlopig giswerk.

Over Hannah Arendt, mensenrechten en de gedachteloosheid van vandaag

TvMR sprak met Christophe Busch, directeur van het Hannah Arendt Instituut

Michaël Merrigan*

Op 27 mei 2020 werd het Hannah Arendt Instituut gelanceerd. Dat richt zich op drie thema's: diversiteit, verstedelijking en burgerschap. We praten over de geboorte van dit nieuwe instituut met directeur Christophe Busch.

TvMR: Kan u kort voorstellen wat het Hannah Arendt Instituut doet en hoe het daarbij te werk gaat?

CHRISTOPHE BUSH: Het Hannah Arendt Instituut is gegroeid uit een samenwerking tussen de Universiteit Antwerpen, de Vrije Universiteit Brussel en de stad Mechelen, waarbij de respectieve rectoren Herman Van Goethem en Caroline Pauwels heel belangrijke actoren zijn geweest. Als uitvalsbasis kozen we Mechelen, dat pal tussen de twee universiteiten in ligt. Het Instituut wil wetenschappelijk onderzoek in de praktijk brengen, zelf onderzoek uitvoeren, en vormingen voorzien.

We merkten dat rond de thema's diversiteit, stedelijkheid en burgerschap veel onderzoek aan de universiteiten 'opgesloten' blijft. We willen dat ontsluiten. Wetenschap die betrekking heeft op maatschappelijke thema's blijkt immers moeilijker te valoriseren dan technologische ontwikkelingen met een duidelijk commercieel belang. Wij willen de verbinding tussen de academische wereld en de praktijk zijn. Ook de universiteiten zijn vragende partij. Hoewel het middenveld en de beleidsniveaus wel gebruik maken van wetenschappelijk onderzoek, gebeurt dat immers niet structureel genoeg. Daarenboven weten de universiteiten vaak zelf niet welk onderzoek er verspreid over hun faculteiten

en instituten gebeurt. Wij brengen dat in kaart, en koppelen actoren rond eenzelfde thema. Wat we doen is dus relationeel makelaarschap. Een goed voorbeeld is dekolonisering: er zijn veel initiatieven, maar men weet van elkaars bestaan niet af, of er is maar een beperkt bereik. Wij dragen dan bij aan impactvergroting.

Daarnaast doen we ook zelf beleidsgericht onderzoek. Op dit ogenblik lopen er onderzoeken omtrent sociale participatie, politie en diversiteitsbeleid, online polarisatie, en over sport en sociale verbinding. Ten slotte organiseren we ook vormingen. Dat kunnen zowel individuele vormingssessies zijn, als uitgewerkte trajecten.

TvMR: Jullie kiezen met Hannah Arendt voor een opvallende naam. Hoe is zij een inspiratie voor de maatschappij vandaag?

CHRISTOPHE BUSH: Haar relevantie vandaag is erg groot. Veel van wat zij beschreven heeft, is vandaag weer in opgang. Opnieuw voltrekken zich processen van afglijdende referentiekaders, is er een toegenomen toxische polarisatie, en is er een vervaging van het onderscheid tussen feit en fictie. De uitdagingen van vandaag zijn niet volledig dezelfde als in haar tijd, maar doen toch denken aan de beginstadiën van periodes waarin het erg is misgelopen. Hannah Arendt bestudeerde de Holocaust vanuit de vraag wat de onderliggende mechanismen in het denken van mensen waren, in politieke structuren, en vanuit de noodzaak om verantwoordelijkheid te nemen. Zij kan als politiek denkster functioneren als kompas, zodat we vandaag beter reageren dan toen.

Foto: Jimmy Kets

* Redactielid TvMR.

Interview

TvMR: Één van de bekendste ideeën van Hannah Arendt, de ondertitel ook van haar boek over Eichmann, is die over de banaliteit van het kwaad. Hoe krijgt die banaliteit vandaag vorm?

CHRISTOPHE BUSH: Hannah Arendt is vaak misbegrepen als het over die ondertitel ging. We moeten dus voorzichtig zijn. De kern van de idee heeft echter te maken met gedachteloosheid. Arendt schreef veel over kampen, en heeft zelf in een Frans interneringskamp gezeten. Ze ging daarbij uit van de driedeling 'hades', 'vagevuur' en 'hel'. In eerste instantie is er de hades: een kampstructuur komt tot stand om een bepaald probleem aan te pakken. Denk bijvoorbeeld aan het migratieprobleem, waarbij een kamp het probleem aanpakt door een – met prikkeldraad – afgebakende ruimte te creëren. Dat kamp is eigenlijk de normalisatie van de uitzonderingstoestand; men is weg van zijn land, men migreert. Die plaatsen kunnen echter afglijden in iets anders – in het vagevuur, of in de hel. Zo kende de Weimarperiode ook vluchtelingenkampen. De nazis die daarna aan de macht kwamen, maakten er concentratiekampen van. Guantanamo is trouwens ook begonnen als vluchtelingenkamp. Men creëert dus iets, maar dan verandert de context, en de infrastructuur gaat een ander doel dienen. Uiteindelijk resulteerde dat in nazi-Duitsland in de hel, namelijk de vernietigingskampen.

Ik denk dat Hannah Arendt vandaag niet zozeer zou wijzen op de finaliteit van het concentratiekamp, maar op het afglijdend potentieel. Kijk maar naar Moria en andere kampen aan de grenzen van Europa: het begint als vluchtelingenkamp, maar wordt gaandeweg het vagevuur en de hel. We zien daar vandaag, opnieuw, hoe een instrument gebruikt wordt om een bepaalde situatie op te lossen, hoe dat de situatie normaliseert, en hoe dat vervolgens afglijdt. De banaliteit van het kwaad is de gedachteloosheid, het gebrek aan besef van wat je verantwoordelijkheid of deelverantwoordelijkheid is ten opzichte van het systeem waarin je leeft.

"Ik denk dat Hannah Arendt vandaag niet zozeer zou wijzen op de finaliteit van het concentratiekamp, maar op het afglijdend potentieel."

Ook klimaatverandering past hierin. Die zal een grote impact hebben op de migratie-uitdagingen waar we voor staan. We weten uit de geweldpatronen uit het verleden, en waar die zich manifesteerden, dat er meer migratie- en klimaat-geïnduceerd geweld zal zijn. Dat geweld zal zich situeren in die kampen in de grensgebieden. We zien daar nu al het beginstadium van. Verantwoordelijkheid nemen in zo'n situatie wil zeggen: investeren in een migratie- en vluchtelingenbeleid. We moeten normen en waarden valoriseren, die in verdragen gieten, en zo creatief mogelijk proberen deeloplossingen te vinden. Dé

oplossing bestaat niet. Maar deeloplossingen zijn wel mogelijk. Verder moet je ook een gedegen klimaatbeleid voeren. Zo zouden we op internationaal niveau moeten nadenken over klimaatmisdriven. Dat is weliswaar juridisch niet evident, maar broodnodig. De beleidsbeslissingen van vandaag hebben een dramatische impact op uitdagingen die eraan komen, met potentieel veel doden

tot gevolg. De vraag is dus: in hoeverre gaan wij, ieder van ons, verantwoordelijkheid nemen en eisen dat er maatregelen genomen worden? We hebben hier in het Westen de luxe dat we nog kunnen wegkijken. Dát is die banaliteit van het kwaad. Ik zeg niet dat je hele dagen met die *miserie* bezig moet zijn, maar we moeten ons wel de vraag stellen welke verantwoordelijkheid we daarin willen nemen. Die verantwoordelijkheid begint bij het individu, en eindigt bij grote geopolitieke besluitvorming.

"De banaliteit van het kwaad is de gedachteloosheid, het gebrek aan besef van wat je verantwoordelijkheid of deelverantwoordelijkheid is ten opzichte van het systeem waarin je leeft."

TvMR: Wij leerden op school nooit over Hannah Arendt. Schiet het onderwijs tekort?

CHRISTOPHE BUSH: Absoluut, en we willen daarom ook inzichten aanreiken. Na de Tweede Wereldoorlog kenden we in het Westen een vooruitgangsoptimisme, was er sprake van een mensenrechtenbewustzijn. We ontwikkelden het internationaal strafrecht, allerhande verdragen, en er was een harmoniserende tendens in de Europese politiek. De voorbije jaren zien we een

Interview

omslag. We leven nu in een erg diverse samenleving, met botsende referentiekaders en *multiperspectiviteit*. Vroeger kon je van een holocaustmuseum zeggen 'dat is onze geschiedenis'. Maar wat is 'onze geschiedenis', als er mensen uit Soedan naar dat museum komen? Zij hebben net zelf een genocide achter de rug. Hoe verhoudt hun geschiedenis zich dan tot het verhaal in dat museum? Thema's zoals burgerschap zijn dan essentieel. Ze zijn vandaag wel aanwezig, maar nog steeds te weinig. Je hebt burgerschap, diversiteit en geschiedenis nodig om je heden en verleden te begrijpen. Hoe kan je de precaire situatie van iemand uit de Afrikaanse diaspora begrijpen die boos wordt om Zwarte Piet, als je niet weet wat het koloniale verhaal van België is? Die basisingrediënten moet je als kind meekrijgen, en onderhouden wanneer je volwassen bent. Dat is een eeuwigdurende opdracht.

TvMR: Zijn we, na het rechtendiscours van de 20ste eeuw, in een tegenbeweging terecht gekomen?

CHRISTOPHE BUSH: Er is een enorme individualiserende tendens, zeker in het Westen. Na 1945 was het evident dat er moest worden ingezet op mensenrechten. Dat was toen evident want de geschiedenis waarin miljoenen doden vielen was recent. Vandaag zien we dat, zeker in een land zoals België, die rechten als vanzelfsprekend beschouwd worden. Ik moet daarbij vaak denken aan De Ideale Wereld. Men vroeg daarin welke mensenrechten, in het kader van een *upgrade*, dienden te worden toegevoegd, en welke ter compensatie moesten worden weggelaten. Een man antwoordde: het recht op wifi moet erbij! Dat is eigenlijk geen onzinnig antwoord. Maar dan kwam het vervolg: het verbod op foltering moest eruit 'want wij doen dat niet meer'. Dat is toch boeiend!

Die illusie dat wij ons niet meer aan dergelijke praktijken bezondigen... en dat terwijl België nog steeds fel bekritiseerd wordt voor de manier waarop het geïnterneerden behandelt. We zijn in België opgegroeid in relatieve welvaart. Er is al zeker twee generaties geen ervaring van wat oorlog is. We hebben daardoor afstand genomen van de realiteit die aan de basis lag van mensenrechten. Mensenrechten, die zijn nu voor de 'andere' landen die ze nog schenden.

TvMR: Een groot deel van de polarisering lijkt zich echter ook af te spelen tussen zij die mensenrechten voorstaan en zij die mensenrechten, zoals wij die nu kennen, in meerdere of mindere mate afwijzen. Klopt dat volgens u? Zo ja, valt die kloof politiek te overbruggen?

CHRISTOPHE BUSH: Er is inderdaad een duidelijke tendens waarbij het mensenrechtendiscours in andere gepolariseerde discussies gebruikt en misbruikt wordt. We moeten dus zorgen dat de kern van dat discours

bewaard blijft. Belangrijk is dat we dat niet op een moralistische wijze doen. Je kan, als het gaat over gedragsveranderingen, een positieve en een negatieve beïnvloedingsstrategie hanteren. Bij een positieve strategie wordt de beloning gestimuleerd. Bij een negatieve wordt de pijn geaccentueerd. Een goed voorbeeld van dat laatste vinden we in Brazilië. Na de verkiezing van Bolsonaro begon

men op een bepaald moment sommige scholen te militariseren. Daarop reageerden aanhangers van Bolsonaro boos: 'dàár hebben we niet voor gekozen!'. Dan zeg ik: je hebt daar wél voor gekozen, al heb je misschien niet goed begrepen waarvoor je gekozen hebt. Dat gesprek moeten we dan hebben.

Je ziet nu een grote groei aan rechts-conservatieve en zelfs radicaal-rechtse stellingnames. Dat zijn zaken waarover ik bezorgd ben. Het is echter belangrijk de reële frustratie die aanleiding geeft tot dergelijke keuzes, te capteren. We moeten ons afvragen waarom mensen kiezen voor populistische figuren. Als je naar de individuele levens kijkt van die kiezers, zie je heel boeiende verhalen. Zij reageren vaak vanuit een heel precaire en ongelijke armoedesituatie. Je moet daar iets mee doen.

TvMR: Bij de aanpak van de covid-crisis lijken niet-democratische landen op het eerste gezicht effectiever te kunnen ingrijpen. Vormt dat een bedreiging van het liberaal-democratisch model?

CHRISTOPHE BUSH: Dat gevaar bestaat inderdaad. Je moet die zogenaamde succesverhalen wel grondig controleren. Veel landen zijn erg creatief met hun cijfers. België is vermoedelijk te eerlijk. Maar dat neemt niet weg dat zich inderdaad een probleem

Interview

stelt. Het probleem dat ik vooral zie is dat, om greep te krijgen op grote crisissen, veel mensen bereid zijn om fundamentele rechten snel op te geven voor een illusie van veiligheid. Een noodtoestand, bijvoorbeeld, kan een goed middel zijn om een crisis te bezweren, maar die hoort afgebakend te zijn. Indien men in de plaats daarvan op lange termijn grote wijzigingen doorvoert, bijvoorbeeld met betrekking tot de voorhechtenis, is dat problematisch. We moeten durven uitleggen dat bepaalde garanties er zijn om onschuldigen te beschermen, niet zodat daders hun verantwoordelijkheid kunnen ontvluchten.

Dictatoriale regimes kunnen, geconfronteerd met grote problemen, inderdaad sneller schakelen. Maar de prijs die daarvoor betaald wordt, wordt te weinig belicht. De bereidwilligheid die we hier vaak zien om grondrechten te laten uithollen, komt voort uit het gevoel van relatieve veiligheid dat wij hebben tegenover de overheid. Kijk naar Hongkong en je ziet dat fundamentele rechten zeer snel kunnen afbrokkelen.

Over die keerzijde moeten we het meer hebben. Als we bijvoorbeeld over China praten, moeten we meer durven spreken over de politieke repressie, het gebrek aan vrijheid van meningsuiting, en over de manier waarop de Oeigoeren behandeld worden.

“De bereidwilligheid die we hier vaak zien om grondrechten te laten uithollen, komt voort uit het gevoel van relatieve veiligheid dat wij hebben tegenover de overheid.”

Wij hebben de illusie dat de overheid altijd goed is. De overheid is niet altijd goed. We moeten dus de reflex cultiveren: wat kan er mislopen? Dat geldt overigens niet alleen voor de politiek, maar ook voor de wetenschap. Denk maar aan de risico's van artificiële intelligentie. Dát is de verantwoordelijkheid die we moeten opnemen. De geschiedenis is hierbij onze raadgever. Macht, machtsmisbruik en het potentieel tot afglijden zijn immers universeel, en zijn al

goed beschreven.

TvMR: Welke conclusie zou u willen meegeven aan onze lezers?

CHRISTOPHE BUSH: *Multiperspectiviteit en betrokkenheid creëren te midden van een diversiteit aan mensen die de logische neiging tot rivaliserend gedrag hebben. Dat is de overkoepelende uitdaging waar onze wereld voor staat. Ik denk aan de woorden van de Amerikaanse burgerrechtenspecialist John A. Powell, die spreekt van 'building belonging in a time of othering'. Dát is onze verantwoordelijkheid vandaag.*